

घटोत्कचाचा वध झाल्याने सर्व कौरवसेना आनंदाने मार्गू लागली. द्रोण व कर्ण दोघे नवीन उत्साहाने लढे लागले. पण पांडवांनी दोघां वीरांस एक पाऊलहि पुढे टाकू दिले नाही.

पण द्रोणाने आज असामान्य पराक्रम दाखवून विराट, द्रुपद, दुरवाने तिघे मुलगे व पांचाल, मत्स्य आणि जैदीच्या वीर योद्ध्यांचा संहार केला. अर्धातच दुरव राजाचा मुलगा धृष्टद्युम्न याला भयंकर राग आला व त्याने पतिज्ञा केली की द्रोणाचा वध करून मी पितृव्रणांतून मुक्त होईन.

तीन घडर रात्र छोटल्यावर सैनिक दमूत भागून रथांत, घोड्यांवर किंवा हत्तींवर, वयाला जिथे जागा मिळाली, पेंगू लागले. त्यांची ती वधनीय स्थिति पाहून अर्जुनाला देखील दया आली तो मोठ्याने ओरडून

म्हणाला-“चंद्रोदय होईपर्यंत सर्व थोडी निश्चांति घ्या.”

पांडव सेना विश्राम घेत असल्याने पाहून कौरव सैन्याने देखील तोफ्यंत विश्राम घेण्याचे ठरविले.

चंद्रोदय होताच पुन्हा युद्धास आरंभ झाला. द्रोणाचार्यांनी उग्ररूप धारण केले होते. त्यांनी सहलाववि रांचाल, मात्स्य, संजय व स्थाने हत्ती व घोडे यांचा संहार केला होता.

तो संहार पाहून कृष्ण पांडवांना म्हणाला-“द्रोणाचार्यांना काय वाटेक ते करून जर वेळीच वाटेला लावले नाही तर ते आपणां सर्वांचा संहार केल्याशिवाय थांबणार नाहीत. परंतु आचार्यांचा दुखांत पराभव करणे म्हणजे थडा मक्ते. तरी एक उपाय आहे. अश्वत्थामा त्यांचा पकडला

एक मुलगा आहे. तो बुद्धीत मला, हे त्यांच्या कानी पडले तर पुत्र प्रेमाने ते शस्त्र त्याग करतील.”

पण हे खोटे बोलणार कोण ! आणि त्याचह आचार्यांचा विश्वास तरी कसा घडणार ? स्वतः धर्मराज युधिष्ठिरानेच जर सांगितले तर त्यांचा विश्वास वसेल. सुदैवाने त्यांच वेळी अश्वत्थामा नांवाचा हत्ती सैल्याची वार्ता जाली. कृष्णाने त्या संधीचा कायदा घेऊन युधिष्ठिराकडून एवढे बघविले-

“अश्वत्थामा मेला-मनुष्य की हत्ती नकटे !” पण द्रोणाचार्यांच्या कानावर शेवटचे तीन शब्द पडले नाहीत. कारण त्याच वेळी पूर्वी ठरल्याप्रमाणे मोठमोठ्याने नगारे वाजू लागले. अशा तऱ्हेने धर्मराजाच्या तोंडून खोटे वदवल्याशिवाय द्रोणाचार्यांकडून शस्त्र त्याग करविण्याचा श्रीकृष्णाचा बेत पार पडला.

ते ऐकून व आतां या जगांत काय सरले आहे असा विचार करून द्रोणाचार्यांनी क्षत्रत्याग केला. शोक करीत ते रथांत बसून राहिले. त्याच वेळी धृष्टद्युम्नाने तरुवारीने त्यांचा शिरच्छेद केला. अशा तऱ्हेने त्याने अमानुषपणे आपल्या बहिळांच्या

वयाचा सूड उगविला. अर्जुनाने दुरव धृष्टद्युम्नाला तलवार उचलून आचार्यांकडे जात असलेला पाहिले व तो मोठ्याने ओरडला-“धृष्टद्युम्न ! थांब....!” पण त्याचे ते शब्द कानी पडणया पूर्वीच द्रोणाचार्यांचा वध झाला होता.

लगोपाठ पांच दिवस कौरव सेनेचे सेनापतिव द्रोणाचार्यांकडे होते. त्यांच्या वधामुळे कौरव सैन्यांत चहकडे शोकचळा पसरली. अर्जुन व सात्वकी धृष्टद्युम्नाचा वध करण्यास घांवले, पण भीम व कृष्ण दोघांनी त्यांना अडविले व शांत केले.

कौरव सेना भयभीत होऊन पळू लागली. भीष्म व द्रोण यांच्या सारखे वीर भरातीथी पडल्यावर आता आपला वाली कोण अशा मनःस्थितीत कौरव काय युद्ध करणार? मोठमोठे रथी व महारथी देखील युद्धभूमीवरून पळून गेले.

त्याच वेळी वडिलांच्या मृत्यूची वार्ता ऐकून अश्वत्थामा तेथे वेळून पोचला. प्रथम त्याचा विश्वासच बसेना, परंतु त्याचे मामा कृपाचार्यांच्या तोंडी पडलेले वृष ऐकून त्याला इतका राग आला की त्याने नारायणा-चाच प्रयोग केला. नारायणाखात विशेष जसे होते की ते पदातीला मारीत नसे. पण जो कोणी रथात, हत्तीवर किंवा घोड्यावर बसून युद्ध करी त्याचा हटकून वध केला-शिवाय ते परत येत नसे. कृष्णाला ही गोष्ट माहीत होती. म्हणून त्याने सर्वांस प्रारम्भ उक्ता मारून जमिनीवर येण्यास

सांगितले. सर्वांनी त्याप्रमाणे खात्री उतरून नारायणाचा नमस्कार केला. एकदा भीम दृष्टाने रथात बसून राहिला. तेव्हा सर्वांनी मिळून त्याला रथातून खाली खेचले. नारायणाचा शांत झाले.

अश्वत्थामाचा निराशा वाटली. इतके मोठे अस्त्र, पण एकावाहि वर केल्याशिवाय शांत झाले. तिकडे सूर्यास्त झाला व पहा-भारत युद्धाचा पंधरावा दिवस सोंप झाला. दोन्ही सैन्ये आपापल्या शिविरात परतली.

त्या दिवशीच्या युद्धांत अर्जुनाला एक विचित्र दृश्य दिसले, त्याला भास झाला म्हणा पाहिले तर. क्षीणीतरी तेजस्वी पुरुष त्रिशूल हातात घेऊन असंख्य सेनेचा संहार करीत होता. श्रीकृष्णाकडे ते कळले पण तो बोलला नाही. पण पुढे व्यास मुनी कळव अर्जुनाला कळले की अर्जुनाच्या बाजूने स्वतः शेकडोने शस्त्र चारण केले होते.

रुच्यमंतक साणि

प्रथम अध्याय

द्वारकापुरी सजली होती
होती गरी रस्त्यांवर ।
थवळा तोरणे झळकत होती
जिकडे तिकडे दारांवर ॥

बळा घालुनी गायकामुनी
काहित होत्या रांगोळी ।
कुले नि पत्री आणुं लागलीं
मुळे आदपुन ओघोळी ॥

मुळे घोळका करून होती
जागोजागी जगलेली ।
होती रात्री जागुन त्यांनीं
आरास घरी केलेली ॥

कसली होती सर्व तयारी ?
स्वागत कोणाचे होते ?
कशास नटली द्वारकापुरी ?
काय नवे झाले होते ?

माहित, गणराजाची स्वारी
होती त्या दिवशी येणार ।
म्हणुनि तयारी बाळू होती
मनांत होता प्रोद अपार ॥

गणपतिबाप्पा आले होते
बसुनि मूपकाघरती छान ।
वाहत गणराजाचे म्हणुनी
मिळत मूपका होता मान ॥

गणराजाची पुजा बालली
होती पनी-पुष्पांनी ।
मोदक, लाडू, करंज्या, फळे
सन्धे तन्धेची आणुनी ॥

कृष्णाचे घर सजले होते
वेमव पाहुनि खचित कुबेर ;
मान जाहली याकी त्याची
दिसतां दोरा सववा शेर ॥

द्वितीय अध्याय

म्हणतां कविमणि हंसे खदखदां
आणि म्हणे—“तूं भित्नेस काय ?
आज कशाळा व्यर्थ काळजी ?
पाहतों ज्यां, होतें काय ?”

राव उलटली; कविमणीस पण
नाहीं आली रात्री श्रोण ।
घोरत होता कृष्ण राजभर
छान लागली त्याला श्रोण ॥

उजाडतां जग जागें झालें,
होवें लागल्या भूपाळ्या ।
दचकुनि उठला कृष्ण धांवतां
एका एकी भूपाळ्या !

“कृष्णा ! कान्हा ! धांव सांजळ्या
अग्निदेव जणुं आला कोण !”
हांक ऐकुनी कृष्ण धांवला
पदावयाला आहे कोण ?

सवाजित नृप करीत होता
सागरतीर्ती खडतर तप ।
प्रस्थ करण्या स्याला तो
करीत होता त्याचा जप ॥

दिवस जाहले अकरा पाहुन
सतत उभा अन् पाहुनिया,
आला धांवत रथांत वसुनी
राक्षस फुटला रविहृदया ॥

सत अश्वरथ आदित्याचा
डुकून दिसला येतांना ।
सुवर्ण किरणें पडतां चहुं दिशि
मोव वाटला सर्वांना ॥

सोन्ध्याचा रथ झळकत होता
नील अश्व अन् जुपलेले ।
अरुण सारथी, रथांत आस्कर
दिसले सर्वां वसलेले ॥

अग्निहोत्र

[५]

[उपासकाने चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांस एक मेजवानी दिली. मेजवानीच्या वेळीं बातचीत सुरू झाली ती असेकर पक्षावर चालू काही लोक अग्निहोत्रात येत आहेत, उपासक व चित्रसेन राजांस गेले. तेथे अग्निहोत्राच्या लोकांनी त्यांचे बुद्ध झाले. त्यांत काही राक्षस मारले गेले. उपासक देखील वाचला झाला, पुढे कथा—]

उपासक आपल्या अनुयायांच्या खांद्यावर हात टेकून कण्ठ कण्ठ उठून उभा राहिला. अन् जखम लागल्यामुळे तो म्हणाला—
“चित्रसेना ! पहा माझी ही गति. पहावे तिकडे माझे सण्ड आहे. राक्षस जातींत मला किती मान आहे. उच्च कुळांत माझा जन्म झाला आहे. या परकीय लोकांच्या हातून स्वतःच्या जन्माभूमीवर मार साऊन मला मान खाली करून घ्यावी लागली.”

चित्रसेनाने उपासका आश्वासन देत म्हटले—“वसा शोक करीत वसलास तर कसें चालेल. जामचा व तुम्हां राक्षसांचा अग्निहोत्रांतल्या त्या लोकांच्या हातीं परामव झाला का ? त्या असेकर पक्षांसमोर जाण्या टिकाव लागला नाही. त्या पक्षांना जामचा या लहान शस्त्रांनीं पराजयें अशक्य आहे. राजा जिंदावनाचे झालास काही तरी दुसरा उपाय केला पाहिजे.”

“काय उपाय करावा या विचारांत येऊ
आपण पालवू न तिकडून ते दुष्ट येऊन तुम्हा
राजवादा, माका किला व सारे राज्य बळकावून
घेतील. आपण ते सर्व पहायला जिथेत तरी
राहू की नाही कोण जाणें !” उमाक्ष हताश
होऊन म्हणाला. त्या मसंकर राक्षसाला देखील
सामान्य माणसासारखा धावरून गेलेला
पाहून चित्रसेनाला त्याची दया वाटली.

“उमाक्षा ! तुला असे का वाटते की,
तुम्हें न माझे राज्य बळकावण्याच्या हेतूने
अग्निद्वीपवाले आपल्यावर स्वारी करीत
वाहेत ?” चित्रसेनेने विचारलें.

Fullscreen 127 20 / 88

“नाहीतर काय हेतु असावा या
स्वाभ्याचा ? तूच सांग !” उमाक्षने विचारलें
“मी सुद्धा तोच विचार करीत आहे.
आमच्या गांवांतल्या एकूण दुष्टांना माण-
साला धरून नेण्यासाठी ते येत असतीलने
वाटत नाही मला.” चित्रसेन म्हणाला.

“त्यांच्यापैकी कोणी जिवंत सांपडला
तर सर्व रहस्य काढून घेता येईल.” उमाक्ष
म्हणाला.

“आज ना उद्यां कोणीतरी सांपडेलच की
नाही ! तेव्हा कळेल सारें ! कोणी पकडला
गेला तर त्याच्या अंगाला सुवा येवून त्याचा
मेद काढून घेता येईल. पण हें अग्निद्वीप
आहे कोठे पकडत नाही. हे मसंकर फकी
कांना कसे मिळाले ! त्यांच्यावर नसून
आपल्या लोकांना धरून नेण्यांत त्यांचा काय
हेतु आहे, सर्व समजले पाहिजे. बरें आतां
तुं फार वेळ उभा राहणें बरें नाही. जवळ
मरून येईपर्यंत तुं विधांति घे. किल्ल्याच्या
रक्षणाची नीट व्यवस्था कर. मी सुद्धा सावध
राहीन.” चित्रसेन म्हणाला आणि आपल्या
अनुयायांना घेऊन निघाला.

“चित्रसेन, कोणाला मागूं नकोस बरें,
माझी अशी दशा झाली आहे म्हणून.

कारण हा माझ्या अड्या प्रश्न आहे. तुझ्या
अनुयायांना मी माणसाहून लहान आहे
असे वाटायचें कदाचित.” उमाक्ष धांवून
चित्रसेनाला हाक मारून म्हणाला.

उमाक्षाचे ते बोलणे ऐकून चित्रसेनाला हेतु
अल्ले. त्याच्या पाठीमागून धांवत सेनापति
आला, त्याने “महाराज ! म्हणून हाक मारली.

“काय सेनापति ! इतक्या तातडीने
आलात !” चित्रसेनेने विचारलें.

“या अग्निद्वीपातील लोकांशी युद्ध
करण्यास या राक्षसांच्या मदतीची आपणांस
गरज नाही ना !” सेनापतीने विचारलें.

“सेनापति ! म्हणजे आपण आपल्या
नगराचे स्वतः रक्षण करूं शकणार नाही
असे वाटतें का तुम्हांला ? आपण आपल्या
मनगटाच्या बळावर शस्त्री दोन हात करूं
शकलो नाही तर परक्यांची मदत घेऊन
रक्षिलेले राज्य किती दिवस आपल्या हातीं
राहील !” चित्रसेनेने प्रश्न केला.

ते उत्तर ऐकून सेनापति निरुत्तर झाला.
ते पुढें चाड लागले. सितकपांत त्यांना
आरोक्या ऐंठू आरुया—“महाराज ! महा-
राज !” मागे वळून पाहतात तर दोन राक्षस.
चित्रसेनाला आश्चर्य वाटलें. कारण आचांच

उमाक्षाचा निरोप घेऊन दो निघाला होता.
एवढ्यांत पुन्हां हाक मारण्याचें काय कारण ?

सेनापतीने विचारलें—“पुन्हां अग्निद्वीप-
वाल्यांची स्वारी केली की काय ?”

चित्रसेनेने पूर्वेकडे तोंड करून पाहिले,
सूर्योदयाची वेळ होती. म्हणाला—“ते
दिवसा येत नाहीत. फक्त रात्री कालोसांत
येतात.” राक्षस बळक येऊन म्हणाले—
“महाराज ! आमच्या राजानें आपल्याला
उलट पावली येण्याची विनंति केली आहे.
कुंभीकृपावळ आपण यावे. ते तेथें आपली
वाट पहात आहेत.”

“मी आतां निरोप घेऊन निघालो-
इतकें जरूरी काय काम आलें आहे ?”
चित्रसेनानें विचारलें.

“त्यांच्यापैकीं एकजण सांपडला आहे.
हा एकदां मागे कसा राहिला कोण नाणें ?
म्हणून आमच्या मालकानें आपणांला लगेच
यावें अशी विनंति केली आहे.” राक्षस
म्हणाले.

“एकदांकरितां इतक्या लवकर येण्याची
गरज काय होती. जो सांपडला आहे त्याला
कैद करून ठेवतां आलें असतें. त्वानंतर
त्याच्याकडून जी माहिती काढून घ्यावयाची

ती काढून घेतां आली अस्ती.” चित्रसेन
थोडा चिडून म्हणाला.

“महाराज, त्याला बांदी पैद पळें
शकलें नाहीं. तो एका झाडावर चढून
बसला आहे, खालीं उतरत नाहीं. आपण
आल्याखेरीज हें काम भागणार नाहीं.
आमच्या मालकानें सांगितलें आहे.” राक्षस
म्हणाले.

चित्रसेनाला वाटलें कीं हे दोघे पिऊन
आले असाने. जो सगु झाडावर का होईना
सांपडला आहे त्याला खालीं उतरविणें यांचा
कठीण कां वाटावें ?

अर्ध्या तासानें चित्रसेन कुंरीकुंराजकळ
येऊन पोचला. तेथे वस्तीपासून दूर एका
झाडाभोंवती कांहीं राक्षस घोळका करून
उभे होते. सर्वांच्या मध्यमार्गी उभ्या
उभा होता. सर्वांची दृष्टि त्या झाडावर
होती. व्याघ्रचर्म घालून एक मनुष्य झाडावर
तलवार उपसून बसलेला होता. तो ओरडत
होता—“मी येणार नाहीं ! येणार नाहीं
खालीं ! खालीं उतरलों तर तुम्ही राक्षस
मला जिवंत सोडाल का ? वर आलोंत तर
तलवारीनें एकेकाला कापून काढीन आणि
आत्महत्या करून घेईन.”

चित्रसेनानें जवळ येऊन उभाक्षाला
विचारलें—“उभाक्षा ! इतक्या तांतडीनें
बोकावण्याचें कारण !”

उभाक्षानें उत्तरावाचल प्रश्नसूचक संकेत
करून झाडावरच्या त्या माणसाला दाखविलें
व म्हणाला—“काल रात्रीच्या सुद्धांत हा
माणें कसा काय राहिला कोणास ठाऊक ?
त्याला जिवंत पकडणें कठीण दिसतें आहे.
त्याला वाटत आहे कीं आम्ही राक्षस त्याला
माजून खाऊं. तूं त्याला तमनाबून सांग.
आम्ही त्याच्या अंगाळा हात देसील
सावणार नाहीं.”

चित्रसेनानें झाडावरच्या त्या मनुष्याकडे
पहान मटले—“तूं आतां मिण्याचें कारण
नाहीं. माझ्या आक्षेपाहेर तुझ्या अंगाळा
कोणी हात लावणार नाहीं. तूं खुशाल
खालीं उतर !”

“तुझी आज्ञा मानायला ते लोक कोण ?
आणि तूं त्यांचा कोण ?” त्या माणसानें
विचारलें.

“मी यांचा राजा आहे. हें जंगल,
बांतली गळे सव्हे सव्हे माझ्या राज्यांत
आहेत. माझ्या शब्दावर विश्वास ठेवून तूं
खुशाल खालीं उतर.” चित्रसेन म्हणाला.

चित्रसेनाने एवढे म्हटल्याबरोबर तेथे जमलेल्या सर्व लोकांनी जवघोष केला—
“चित्रसेन महाराज की जय !”

तो जयजवकार ऐकून झाडावर बसलेल्या त्या मनुष्याने विचारले—“पण हे राक्षस आहेत ना ! त्यांनी माझे हात पाय कापून भाजून खाल्ले तर ?”

“ते पुश्या जंगला स्पश्ट देखील करणार नाहीत. ते लुड्या माझ्या चाशे-प्रमाणेच वागतात.” असे म्हणत चित्रसेनाने उमाक्षाये वळून पाहिले. उमाक्षाने आपल्या अनुयायांकडे वळून डोक्यांनी संकेत केल्या-

बरोबर सर्व राक्षसांनी मिळून जवघोष सुरू केला—“चित्रसेन महाराज की जय !” उमाक्षाने स्वतः चित्रसेनासमोर खून नमस्कार केला व हळूहळू पुस्पुटला—“राक्षसांच्या राजाची ही दशा व्हावी ना !”

“महाराज ! तुमच्या शब्दावर विश्वास ठेवून मी खाली उतरत आहे.” असे सांगून व्याघ्रचर्मा धावत झाडावर बसलेला माणूस खाली उतरून लागला.

तो खाली उतरल्यावर चित्रसेन त्याला म्हणाला—“तू आपली तलवार आमच्या सेनापतींच्या हाती दे.” त्याने मुचबिल्या-प्रमाणे चित्रसेनाने आपली तलवार सेनापतींच्याहाती दिली. “चित्रसेन, तुला वाटते होय की यारा घाण्याला जुंफल्याशिवाय हा तोंड उघडील ?” लमाक्षाने शंका केली.

“होय !” तो मनुष्य म्हणाला. उमाक्ष त्याचे उत्तर ऐकून चकित झाला. तो मनुष्य पुढे म्हणाला—“मला जे काही माहीत आहे ते सर्व मी निवेदन करायला तयार आहे. मी हें सर्व कोणाला तरी सांगतां यावे म्हणूनच झाडावर बसून स्वतःचा वचाव करीत होतो. त्या लोकांनीं आम्हांला सांगितले होते की आपण सर्व बंधु आहोत ! पण

संकट समया दिवानी मला एकल्याला माग सोडून दिले आणि स्वतःचा जीव घेऊन पळून गेले. ते पूर्वे समुद्रावरील अग्निद्वीपांत वातापवेत पोचले देखील जसतील.”

“म्हणजे तू अग्निद्वीपांत राहणारा नाहीस वाटते !” चित्रसेनाने चकित होऊन विचारले.

“मी त्या द्वीपांतल्या असतो तर तुझ्या हाती निवेत आलो असतो असे वाटते होय मुला ! त्या द्वीपाच्यापासून गढत कणाय्या कपिलपुराच्या नागवर्माचा मी एक सैनिक आहे. माझे नांव अमरपाल असे आहे.” तो म्हणाला.

नागवर्माचे नांव ऐकतांच उमाक्षाला चेहरा बदलल्यासारखा दिसला. म्हणाला—
“नागवर्मा तर एक सेनापति होता. त्या केव्हा झाला ? मग राजा वीरसिंह कोठे आहे ?”

“वीरसिंह महाराजांना बहुतेक अग्निद्वीपांत बंदी करून ठेवण्यांत आले आहे. नागवर्माने त्यांना गादीवहून काढून टाकलेच आहे. आतां तो राजकन्या कान्तिमनीशीं बळजबरीने विवाह करून घेण्याच्या प्रयत्नांत आहे. त्याने अग्निद्वीपातील लुट लोकांशीं मैत्री करून अकल्यासचा प्रदेश जिंकून आपल्या राज्यांत मिळवून घ्यायला सुखांत

केली आहे. चकवर्ति म्हणून घेण्याची तो स्वप्ने पहात आहे.” अमरपाल म्हणाला.

चित्रसेनाला जवळपासच्या राज्यांच्या-विषयी विशेष माहिती नव्हती. अमरपालच्या सांगण्यावरून त्याला कळलं की त्याच्या राज्यालागतच्या प्रदेशातील एका राजाने अभिद्वीपातील लोकांशी मैत्री केली आहे. अमरपाल म्हणतो ते सर्व खरे आहे की नुसत्या थापा, एक शंका त्याच्या मनात घेऊन गेली.

चित्रसेन बोलतच होता, तेवज्यात दुरून त्याला बोव्यांच्या टापांचा आवाज ऐकू आला व काही बोव्यांवर घेऊन पोचले देखील. त्याचा भयंभी दोषांतिषा सैनिकांना घेऊन आला होता. म्हणाला—“महाराज ! भवळगिरीहून एक सांडणीस्वार निरोप घेऊन आला आहे की नागवर्मा नामक एका राजद्रोहाने भवळगिरीवर स्वारी केली आहे.

त्यांनी आपणांस सैन्य घेऊन मदतीस बोलाविलं आहे.”

चित्रसेनाने आपल्या सेनापतीकडे वळून आज्ञा केली—“सेनापति ! तुम्ही अर्धे सैन्य घेऊन भवळगिरीला ताबडतोब जा. इकडच्या भागाच्या रक्षणाची जबाबदारी माझ्यावर !”

“आज्ञा महाराज !” असे सांगून सेनापति निघून गेला.

“या नागवर्माविरोध अभिद्वीपातले रहिवासी तर आले नसतील ! ते आपल्या पक्षावर बसून आले असतील तर मात्र...” चित्रसेन बोलता बोलता मध्येच भावला व अमरपालाकडे वळून त्याने प्रश्नचूचक संकेत केला.

अमरपालाने एकरुदां बारी बावुला पाहिले, जणू काही उत्तर देणार आहे. नंतर विचार करून तो आकाशाकडे दृष्टि ठेवून पाहू लागला. (पुढील मोठ पुढी व अंकां)

स्वामिभक्ति

विक्रमांकने आपला हट्ट सोडला नाही. स्वभावबळ जाऊन पेट काढले आणि ते लांघावर येऊन स्वामिभक्त्याने निघाला. तेव्हा पेटात बसलेला वेताळ बोवळ कागला—“स्वामिभक्त नोकड आकषा मालकासाठी वाटेत तो त्याग करतो. पण धर्मवीर नांवाच्या स्वामिभक्त नोकडाने जो त्याग केला तो खरीखरून जाहीतीस असाच म्हटला जाईल. पण दुष्टासारखा राजाने एकाचा भिकाऱ्याला दिलेला वचनासाठी इतके कष्ट सोसले मगदी गैरबाबकी वाटते. एका बंडाळा येऊं नये म्हणून ही धर्मवीराची गोष्ट सांगतो. त्याने मोठ सांगावला सुरवात केली.”

एकदा मद्राक्ती नांवाच्या नवरीत शुद्ध नांवाचा राजा राज्य करीत असे. तो एक महा म्हापी व प्रभावशाली राजा होता. त्याचे राज्य म्हणजे रामराज्यच होतं. राज्याच्या दुर्दैवासाठी मालव देशाचा रहिवासी धर्मवीर नांवाचा एक

वेताळच्या गोष्टी

प्रासून आला. त्याने महाराजाजवळ पार्श्वना केली की काही नोकरी द्यावी, तार पोटे भरतील. प्रासूनाने हातात फळीपत्र पात्रीच्या जागी डालतलवार पाहून राजाचा वाटले की द्रोणचार्यासारखाच कोणी खूब ब्राह्मण जसना. म्हणून राजाने विचारले—
“काय पगार द्याल ?”

धर्मवीर म्हणाला—“मला, रोज पांचशे दीनार द्यावेत, महाराज !” पगार जास्त होता. पण राजाने त्याची परीक्षा घेण्यासाठी तो पगार कबूल करून त्याला आपल्या पदरी नोकरी दिली.

बांदोदा

राजाला आश्चर्य वाटे की हा पांचशे दीनार रोज घेऊन करणार काय ! म्हणून त्याने गुप्त हेर ठेवून धर्मवीर काय करतो हे कळविण्यास सांगितले.

धर्मवीराला राजाने आपल्या खास महालाच्या देवडीवर पाहारा देण्याच्या कामावर नेमले. धर्मवीर रोज फक्त दोन वेळ परी जेवणायला जाई. संध्याकाळी जातांना आपली सजुरी घेऊन जाई. घरच्या खर्चा-करिता वाढकीला खंभर दीनार देई. शंभर दीनार कपडेलेचे व इतर सामानासाठी व शंभर रुपये धर्मकार्यासाठी खर्च करी. धर्मवीराला एकही व्यसन नव्हते. त्याचे कुटुंब तसे मोठे नव्हते—बायको, मुलगा व मुलगी.

राजाला हेरांनी घेऊन सांगितले की उरलेले पैसे धर्मवीर शिल्लकेत ठाकतो. धर्मवीराला काही व्यसन नाही. हे ऐकून राजाने विचार केला आपण धर्मवीरावर जो खर्च करीत आहो तो व्यर्थ नाही.

आतां राजाने धर्मवीराला स्वामिमक्तीची परीक्षा घेण्याचे ठरविले.

रात्रंदिवस धर्मवीर देवडीवर मनोभावे पाहारा देई. वेळी अवेळी महाराजांनी हाक मारली की—“देवडीवर कोण आहे ?”

तो उठर देई—“मी आहे महाराज, धर्मवीर !”

ऊन पडो, पाऊस पडो, बीज पडो, वादळ येवो, धर्मवीर आपला तळवार हातात घेऊन देवडीवर उभा राही. हे पाहून राजाच्या मनात आपल्या स्वामिमक्त नोकराविषयी जास्त आदर उत्पन्न झाला. तो जसेपर्यंत आपल्या जिवाला धोका नाही अशी राजाची खात्री पटली.

एके दिवशी रात्री सुसळवार पाऊस पडला. रात्रभर पावसाची धार चालू होती. वनघाट कोंकणार होता. भव्यरात्रीच्या वेळी राजाला हुकून कोणी तरी खी रडत असल्याचा भास झाला. म्हणून राजाने सकळ्यांत घेऊन कानोसा घेतला. तेव्हा खरोखरच कोणी रडत आहे याची त्याला खात्री झाली. म्हणून राजाने हाक मारली—
“कोण आहे देवडीवर ?”

“मी आहे महाराज, धर्मवीर !” उत्तर मिळाले.

“हे पहा, धर्मवीर ! कूड कोणी तरी खी रडत आहे. ती कोणत्या संकटांत सापडली आहे, पाहून घेऊन मला सांग.” राजा म्हणाला.

“आजो महाराज !” असे म्हणत धर्मवीर ज्या विशेषेने रडण्याचा आवाज येत होता त्या दिशेला निघून गेला. तो काय करतो हे पाहण्यासाठी राजा स्वतः त्याच्या मागोमाग गेला. परंतु ही गोष्ट धर्मवीराला माहीत नव्हती. तो त्या पावसांत व काळोसांत माहीत नव्हती. तो त्या पावसांत व काळोसांत चालत चालत गांवाच्या बाहेर एका तळावा-जवळ पोचला. तेथे एक खी रडत असलेली त्याला दिसली. त्याने तिच्या हाक मारून विचारले—
“नारो, तुम्ही कोण ? कां रडता आहां ?”

“मी भूदेवी आहे. तीन दिवसांत या देशाचा राजा शत्रूक मेळवावर माझे रखण

कांदोदा

कोण करणार म्हणून मी स्वतः जाईं." ती खी म्हणाली.

धर्मवीराच्या मनांत धस्स झाले. ज्याच्या अन्नावर हा देह वाढत आहे त्याच्यावर कांही तरी मोठे संकट येणार आहे हे ऐकून धर्मवीर चाबऱ्या आवानांत विचारले लागला—
"राजाला मृत्युमुखांतून वाचविण्यास कांही उपाय नाही का ?"

"आहे, पण तो तुम्हा हातून होणार नाही, असे मला वाटते." ती खी म्हणाली.

"तुम्हा मालकाच्या अन्नावर हा देह वाढत आहे त्याच्या रक्षणासाठी आपल्या

प्राणाचा बळी द्यावा लागला तरी मी तयार आहे." धर्मवीर म्हणाला.

"राजमहालाच्या शेजारी जे चंडिकेचे देवालय आहे त्यांत जाऊन तुं आपल्या मुलाचा बळी दिलास तर राजाला शतायुष्य मिळेल." ती खी म्हणाली.

"एवढेच ना ?" असे म्हणत धर्मवीर सरळ आपल्या घरी गेला. इकडे तलावातली भूदेवी अंतर्धान पावली.

राजा हे सर्व कांही पाहून व ऐकून खळबळाला. धर्मवीर काय करतो हे पाहण्यासाठी तो त्याच्या मागेमागे निघाला.

धर्मवीर घरी गेला तेव्हा सर्व माद होशी गेले होते. त्याने नायकोला जागे करून भूदेवीची आज्ञा सांगितली आणि म्हणाला—
"महाराजांनाही एवढे आपणास केलेंच पाहिजे."

"मी बुलबुल लठविले. तुम्ही त्याला सर्व सांगा ! श्रावको म्हणाली, तिने मुलाला जागा केला व मन्मंजवळ त्याला घेऊन आली. धर्मवीर म्हणाला—"बाळ, आपल्या राजावर काय मोठे संकट आले आहे. भूदेवीने तुम्हा बळी चंडिकेसमोर दिला तर राजाचे रक्षण होईल असे सांगितले आहे."

बांधोबा

"बाबा ! चला चंडिकेच्या देवळांत ! राजाच्या कर्णांतून मुक्त होण्यास याहून जास्त काँगली सुषि कोटून मिळणार ?" मुलगा म्हणाला.

धर्मवीर मुलाचा हात धरून चंडिकेच्या देवळांत निघाला. मुलाची आईपण मुलीला घेऊन यशोदर निघाली. राजा देखील पाठोपाठ होताच.

देवळांत जाऊन धर्मवीर चंडिकेला नमस्कार करून म्हणाला—"देवी ! या मुलाचा चढी मी स्वतःच्या हाताने देत आहे. धर्मवीराने देवी पुढच्या विन्यानेच चितेला क्षमणा वहारजांना पूर्ण आलु दे !" असे अग्नि दिला.

सांगून त्याने मुलाचे डोकें कापून देवीच्या चरणांवर वाढाले. आपल्या भावाचा विस्मय झाल्याने धर्मवीराच्या मुलीने देखील बाण सोडला.

दोक्या देखत दोघां मुलांचा अन्ना तऱ्हेने नीच गेलेला पाहून मुलांची आई म्हणाली—
"आतां मी तरी जिवंत राहून काय करूं ? या मुलांचेरोबर तुम्हीच या देहाला अग्नि द्या."

धर्मवीराने चिंता रचली. त्याची बायको दोघां मुलांना मांडीवर घेऊन चितेवर बसली. धर्मवीराने देवी पुढच्या विन्यानेच चितेला अग्नि दिला.

नेतर तो देवी समोर मुडगे टेकून उभा राहिला. तिच्या मस्तकवर कळकळ म्हणाव्या -
 “बेचिके! आतां तू कायच्या महाराजांचे
 रक्षण करशील, या मोठीवी मका खावी
 आहे. ज्या मुकरबाळांसाठी मी महाराजांच्या
 बघती बोकरी पसडी वीज आतां या जगांत
 नाहीत. मम मी तरी जमून काय करे !
 मला देखील आपला बाबांपाशीं आश्रय दे !”
 असें साकून त्यानें स्वतःच्या कातींत खजीर
 भोसकला.

हे सर्व पाहून राजा थकला. आपण
 हे सर्व काय उभे पळे राहाले ! मला

जीव बांधकियासाठीं या सर्वांनीं आपला
 जीव धावा आणि मी हे सर्व बोक्यांनीं
 पालत रहावे ! या वेळीं जालत स्वाधीनता
 ही काय जलसंधार ! असा विचार करून
 त्यानें देवीच्या हावावर बसतक टेकून पार्श्वभा
 वेडी “देवी, तू मला मदीं ये आणि या
 सर्वांना जिवंत कर. हे कुटुंब सरोवर
 देवकोकालून आलेले आहे.” असें साकून
 राज्यानें खजीर उबसला व स्वतःच्या कातींत
 भोसकला. इतक्यांत जाका हावणी हाकी
 “बाबा ! बाप, मी भयभीत अस व त्याच्या
 कुटुंबाचा जिवंत करत. तू निश्चितपणे करी
 जा.” तिथे राज्यानें पाठ फिरविली आणि
 इकडे भयभीत राकुटुंब जिवंत झाला. स्थाला
 हे सर्व स्वप्नासारखे भासले. तो आपल्या
 बापका दुर्गाता म्हणाय “हे काय ! कुटुंबाला
 जिवंत कर देऊन मी आणि विला माली का !
 मी स्वतःच्या हातांनीं खजीर बांधकून घेतला
 होता. काय मी जिंकला ! ही सर्व
 बघिकेची कथा आहे ” असें म्हणव त्यानें
 देवी समोर ओठांवर हातले.

त्यानंतर त्यानें आपल्या बांधका मुलांचा
 बरा मोनतें केले व पुन्हा राजवाड्यांत जाऊन
 वेचकीक उभा राहिला. राज्यानें त्याका

पाहिलें स्थान तेथूनच देखील नमस्कार करून तिचे व्यापार मानले व जणू काहीं काय काय प्रडले हें आपणांस साहीतच नाही अशा तऱ्हेने नेहमींच्या आवाजात त्यानें विचारले—“देखींहीर कोण आहे ?”

“मी आहैं, महाराज ! धर्मवीर ! आपल्या आज्ञेनुसार मी त्या खोबाचा बोध काढील गेलो होतो. मूदेवी ठोती. मला पाहान्यावर अक्षय्य शाही ” धर्मवीरानें हें सांगितलें. एण राजाका दीर्घायुला व्हावा म्हणून त्यानें देवीसमोर व्रत ना व कुडुभाचा बळी कसा दिला हें सांगितलें नव्हों. त्यानंतर राजानें धर्मवीराका कनरिकाचें राज्य देऊन त्याचा गौरव केला

वेताळानें येवपर गोष्ट सांगून विचारले-
 "राजा, घातां मळा तूं हें सांग कीं धर्मवीर
 त्याची वायको, मुलगा व मुलगी आणि

गङ्गा शुद्धक या पांच जगतात् तु कथिता
धीर मानवीसः । उत्तर माहीत असून तु दिल्ले
नाहीस तर परिणाम माहीत आहे तुला । ११

विक्रमार्क म्हणाला “ पुत्रक राजा माझ्या
मते थोर सनाचा ठरतो. धर्मवीराने आपल्या
त्यागबुद्धीने कायमिकि इश्टविली. या त्याने
आपल्या धर्मप्रेम पाळन केलें. नायकोने
नवऱ्याच्या बाबलावर पाऊल ठेवून चालणें
विषा धर्म आहे. त्याच प्रमाणें धर्मवीराच्या
मुलांने कित्यासेच पाळन केलें आणि मुलीने
आत्मप्रेम निभावून गेलें. परंतु आपल्या
नोक्तासाठी आपला प्राण देण्यास तयार
होणें, हें कोठे मी ऐकिलें नाहीं. म्हणून
राजाच सर्वात थोर आहे.”

राजाचें मौन आशा प्रकारें भंग होताच
 वेताळ येतानरोबर अदृश्य झाला आणि
 झालाच्या फांदीका जाऊन कोवकळू लागला

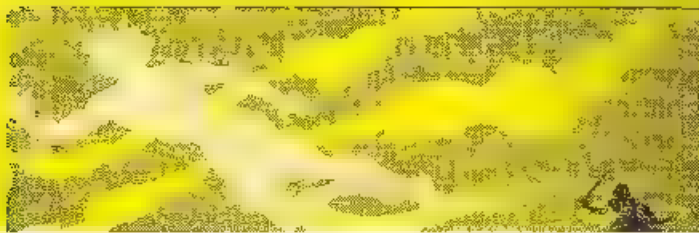
महाराज कृष्णदेवराय याचें नांव तुम्ही
एकलेंच असो, त्याचें आपल्या पराक्रमानें
विजयनगरचें साम्राज्य स्थापन करून मोठी
कीर्ति मिळविली.

कृष्णदेवराय यांचे वडील साकल नरसिंह-
राय राज्य करीत असता त्यांना पंतप्रधान
एकापुर्वी आजारी पडला व तो आजार
शेवटचाच ठरला. जाणव्या योध्दा पंतप्रधा-
नाच्या जागी दुसरा पंतप्रधान नेमण्यास
ठरवून त्याने पंतप्रधानाच्या हुत्तारीची परीक्षा
लेण्यासाठी एका कागदावर एक बीवसर
लांबीची श्रेष्ठ काढून आपल्या नोकरांना
देत म्हटले, तुम्ही राज्यभर फिरून ही श्रेष्ठ
पुस्त्याशिवाय लहान कलेभ दाखवील अशा
माणसाला जादुरपूर्वक पेऊन द्या.

नौप्रह तो कागद घेऊन गांवोगांव हिंडूं
लागले, प्रत्येक गांवांस नो कोणी दुशार

विद्वान् जाहले त्याका तो कागद दाखवून राजानें हांगितल्यापमाणें रेव पुसल्याशिवाय लहान करून दाखवायला सगितलें. किऱ्येक पंडित व विद्वान् 'तुमचा राजा वेढपट आहे कालें !' असें सांगून निघून जात. म्हणत—
 "हैं अक्षय आहे. म्हणे रेव पुसल्याशिवाय तो लहान आहे हैं दाखवा. हे लोक जामवी थड्डा नरायला तरी विशाले धमके पाहिजेत नाहींतर मायेफिरू तरी असले पाहिजेत."

नोकर फिरत फिरत एका ब्राह्मण लोकचया वस्तीत आले. त्या गावी देशातले विद्वान विद्वान ब्राह्मण रहात असत. नोकरांनी त्या गावात एक शाळा होती तेथे जाऊन गुरुजींना विचारामध्ये ठरविले. झालेन गुरुजी झालांना श्रुति शिक्क्यात होते. नोकरांनी गुरुजींना जाऊन तो कागद दाखवून महाराजांनी विचारलेला पत्र घांगूत असे

गुरुजींनाही सुक्ति घटली त्यांनी आपल्या विषयाची पाठ शोपटली व म्हणाले-“मी आजपर्यंत तुला शिकविले ते आज कळाले आहे तेच या गुरूचे पुढे नांव काढतील. शाबास ! शाबास ! वनर त्यांनी त्या नोक-रांना परत बोलाविले आणि म्हणाले-“या इकडे ! पाहू तो कागद !” नोकरांच्या हातांमून तो कागद घेऊन गुरुजींनी त्या रेबेच्या जागी दुसरी एक मोठी रेब काढली व म्हणाले “छाही ना तुमची रेब लहान ? जा आतां तुम्ही !”

नोकर नकित झाले व आदरपूर्वक त्या गुरुजींना नमस्कार करून म्हणाले-“महा राज, साहब नरसिंहरायांनी पालखी पाठविली आहे आपणांसाठी. जो कोणी ही रेब पुसलवाशिवाय लहान करून दाखवील त्याला आदरपूर्वक वेळून या जसे सांगून त्यांनी आप्णांला पाठविले आहे. आप्णी कित्येक दिवस फिरत आहां एण आजच आप्णांला यश मिळाले असे, राजधानीस चलावे”

गुरुजींना अपार आनंद झाला. पण मनांत भीति वाटत होती कीं महाराजांनी असाच काही प्रश्न विचारला तर आपली फजीती होईल, त्यांनी आपला शिष्य तिमरसू थास

जवळ बोलावून म्हणले “खरे पाहिले तर आज तुझा आदर लायला पाहिजे व तू महाराजांकडे जायला पाहिजे. एण स्वतः महाराजांनीच या कोकाना पाठविले असेल प्राची करपना मला नव्हती. तें ऐकून तिमरसू म्हणाला-“गुरुदेव ! ही माझी गुरुदक्षिणा आहे खंयें खपनून आपण जाणे. आपला धाडीवाव असेल तर मला पुष्कळ आदर मिळेल व धक्षिने मिळतील.” गुरुजींनी त्याला धाडीवाव दिला व पाळ्यांत बसून राजधानीस गेले.

गोवांत गुरुजींचे भाग्य उघडल्याबद्दल लोक त्यांची वाहना करूं लागले. सरे रस्त्या काय ते गुरुशिष्यांनाच माहीत होतें

राजाच्या नोकरांनी घडलेले वृत्त सांगून गुरुजींनी मज रेब कशी लहान करून दाखविली हें श्रांगितले. तें ऐकून राजाला आनंद झाला. परंतु गुरुजींच्या तोंडावर ते तेज नसलेले पाहून राजाच्या संशय आला. म्हणून त्याने गुरुजींना एक प्रश्न करून त्यांची परीक्षा घ्यायचे ठरविले

दरबारांत एका चिंचोक्या जागी एक डेन तिबईवर एक मुद्रा ठेवण्यांत आली तिबईपर्यंत जाण्यासाठी जी वाट होती तेथे

एक गावी वंशवर्षांत आली नंतर राजा साहब नरसिंहरायांनी गुरुजींना बोलावून म्हणले “मी आपणांस आपला पत अमाल्य लेमण्याचे ठरविले आहे. आपली मुद्रा तेथे तिबईवर ठेवलेली आहे. तुम्ही जाऊन घेऊन या. एण गावीवर पाय ठेऊन जातों काशा नये.”

आपला सत्कर करण्यासाठी महाराजांनी बोलाविले असेल जसे समजून गुरुजींनी राजधानीस येण्याचे कळू केले होते. महाराजांनी पंतप्रमाख्याची परीक्षा घेण्या स.टी ही सुक्ति केली होती हें कळल्यावर

गुरुजींच्या अंगाळा पांय सुटला. गादीवर पांय दिल्याशिवाय पंतअमात्याची मुद्रा कळी उचकावयाची हा प्रस्नच होता. भरलेल्या दरबारात आपली मान खाली होणार या विचाराने गुरुजी फारच खजीक झाले. त्यांनी हान जोडून महाराजांजळी जे खरे होते ते सांगून टाकले व म्हणाले—“या पदवीस मी नाही, आम्हा शिष्य तिमिरसू हा योग्य आहे. त्याला बोलवून त्याचा आदर कराना.

गुरुजींनी खरे खरे ते निवेदन केल्या बद्दल शास्त्र तरसिंह रायांच्या मनात गुरुजींच्या विषयी आदर जास्तच वाढला, व त्यांनी त्यांना आदरपूर्वक बसायला सांगून त्यांचा शिष्य तिमिरसू पास बोलावून आपावयास दूत पाठविले.

दूत पाळली घेऊन तिमिरसूच्या गांवा गेले. तिमिरसूला आश्चर्यच झाले. परंतु

सज्जना हाकून म्हणून तो गेला महाराज त्याला सामोरे गेले. त्याला आदरपूर्वक दरबारात बोलावून म्हणाले—“तु कयावे लहान असून मी दिलेले कोडे कसे तूही सोडविलेस व पंतअमात्याच्या पदवीस योग्य झाला आहेस. मी तुला आपला पंतअमात्य नेमण्याचे ठरविले आहे. ती पदा तिथेच पंतअमात्याची मुद्रा ठेवलेली आहे, तू ती घेऊन ये. कण गादीवर पांय पडला काय नये.” तिमिरसूने तत्क्षण गादी गुंडाळली व आज्ञा मुद्रा उचलली.

तिमिरसूचे वय लहान होते. पण त्याची कुशाग्रबुद्धि व प्रसंगावधान पाहून महाराजांनी त्याची पाठ धोपटली व त्याला आपल्या पंतअमात्य नेमले. त्या पदावर तिमिरसूने कित्येक वर्षे काम करून विजयनगरचे साम्राज्य आदरून मोठी कीर्ति मिळविली

नौबत बाजली

एकदा दोन चिनी शेतकरी दोन राजे भरून बंध बाजारात विकायला घेऊन गेले. तो बाजारात घेऊन राज झाल्यामुळे दोघे एका धर्मशास्त्रेतर उतरले. झोपण्यापूर्वी त्यांनी विचार केला की पैसे लपवून ठेवले पाहिजेत.

“आपण कोठे तरी हे पैसे लपवून ठेवू या ? धर्मशास्त्राच ही. आपण या टोपलीत पैसे ठेवून वर गवन व पाने टाकून ठेवू वा. सोबत आला तरी आपण टोपल्यात पैसे ठेवले आहेत हे कोणाका कळणे शक्य नाही.” एक शेतकरी म्हणाला.

दुसऱ्याला पहिल्या शेतकऱ्याची युक्ति पटली. दोघांनी सर्व पैसे दोन्ही टोपल्यात ठेवून, वर गवन व पाने घालून ठेवून दिकी नंतर दिवा विझवून दोघे झोपी गेले

पण म्हणतात ना, मितीला देखील वरन असतात आणि दरवाजाच्या कडी कोपट्याना

डोले असतात. धर्मशास्त्रेचा शास्त्रपट्टर व त्याची बायको दोघे आपल्या खोलीत असून सर्व पहात होती शेतकरी झोपी गेल्यावर नवरा बायकोने सर्व वन चोळून पुन्हा टोपलीतले गवन व पाने मारली करून ठेवली.

सकाळी दोघे शेतकरी उठून पाहतात तर दोन्ही टोपली रिक्तानी. इतकी काळजी घेऊन सुद्धा शेवटी चोरी झालीच. पण लगेच रानांना धर्मशास्त्रेच्या व स्वप्नपाराचा संशय आला. त्यांनी त्याला जाऊन विचारले—

“आमचे पैसे कोणी चोरून नेले ? आंव दुसरा कोणी वाटसरु तर आका नाही, दावाजा बंद होला. मग चोरी कशी काय झाली ?”

ते ऐकून दोघे नवरा बायको कांगाबा करून म्हणाली “आम्ही गेली पचास वर्षे या धर्मशास्त्रेतर राहत आहो. पण असला सोटा आरोप कोणी आमच्या वर कावला नाही.

तुमचे पैसे गेले की नाही देव जाणे पण हुन्ही आमच्यावर हा खोटा आरोप लावून आम्हांला वदनाम मात्र केले आहे. आम्हाला आरोपबद्दल आम्हांला न्यायाधिका- कडे तक्रार करावी लागेल."

दोघे गावच्या न्यायाधिकाकडे गेले आणि त्यांनी आपापली तक्रार न्यायाधिका- समोर सांगितली परंतु कांथ न्याय याचा हे न्यायाधिकाकडे नाही. कारण कोणाजवळच काही पुरावा नव्हता. म्हणून न्यायाधिकांनी न्यायशास्त्र नांवाच्या एका हुशार नागरिकाला मदतीसाठी बोलाविले न्यायाधिका ने विवा-

दानला सांगितले की या दोघकऱ्यांची फिराव आहे की काय पैसे या दोघा नवरा-वायकोने चोरले आहेत. नवरा वायकोने तक्रार केली आहे की या दोघा दोघकऱ्यांनी त्यांना लग्नच बदनाम करून्या- साठी त्यांच्यावर हा आळ आणला आहे. चिथान्गशानने न्यायाधिकांसमोर पुन्हा दोघा दोघकऱ्यांना विचारले की चोरी कशी झाली ते खरे खरे सांगा त्यांनी रात्री टोपलीत पैसे कसे ठेवले हे सांगून रात्री त्या धर्मशास्त्र दुसरा कोणी वाटसळ न आल्याचे सांगितले व म्हणाले-"आम्हांला या राखणदाराचा व त्याच्या वायकोचाच संशय आहे." दोघे नवरा वायको म्हणाली "आम्ही राखणदार म्हणून राहतो आणि आम्हीच चोरी केल असे वाटते का तुम्हांला ? तुम्हीच विचार करा."

दोघांचे म्हणणे ऐकून चिथान्गशान म्हणाला "दोघांचे म्हणणे मला बरोबर दिसते आहे खरे की खोटे याचा निवाडा मी काय देणार ? देवळांतली नौबत मात्र खरे की खोटे सांगू शकेल."

न्याय धिशाने चकिन होऊन विचारले "बरळतो आहेस की काय ? हा न्याय

निवाडा मी नव्हतं करू शकलो ते ही नौबत देणार आहे का ?

"हो, खात्रीने देईल या नौबतीचा गुण आपण अजून जाळणला नाही वाटने या नौबतीचे असे आहे की ज्याचा न्याय ह्या असतो त्याने ही नौबत उचलून न्यायस्थला- पर्यंत आणायची लागते. चिथोद न्याय्य असने तेव्हा आपोआपच नौबत वाजते." कान चिथान्गशान म्हणाला.

न्यायाधिका हे सर्व विवक्षण व अविवक्षणीय असे वाटले. परंतु कान चिथान्ग- शान हा बांवागला एक विवक्षण मेवावी नागरिक जमल्या कारणाने न्यायाधीश म्हणाला "बरें तर ज्याचे धन चोरीला गेले आहे त्यांनी आपोछ करून मधे कपडे घालावे आणि ती नौबत उचलून येथवर येऊन यावी पाहू या काय होतं ते."

दुसऱ्या दिवशी दोघे शेतकरी आंबोळ करून व मधे कपडे घालून देवळांत गेले नौबत एका उंच बाकावर ठेवलेली होती, ती उचलण्यासाठी दोघ कक्का हास्या त्या धरून वरचे नौबत उचलून येऊन निघाले. नौबत कार जड होती दोघे शेतकरी धमून गेले त्यांची तम घेण्यासाठी नौबत खाळी ठेवली,

दावापैकी एक जण म्हणाला "खरे, आपले धन गेले ते गेलेच आणि वर न्यायाच्या नांवाखाली जीझे वाढणं कवाळों झाले आहे. आपण म्हणतो आहो ते खरे आहे हे ही नौबत सांगणार म्हणो, ही नौबत वाजणार नाही आणि आपले धन आपल्याला मिळणार नही"

इतक्यात नौबत वाजली. दोघा शेतक- ऱ्याच्या निवांत जीव आला. दोघे नौबत उचलून येऊन न्यायस्थानी ठेवून आले.

न्यायाधिकांनी धर्मशास्त्राच्या राखणदार नवरा वायकोस बोलावून सांगितले की दोघां

शेतकऱ्यांचे धन चोरलेला गेले आहे हे म्हरां
आहे. नौबत घाबरी व त्यांचे म्हणणे खरे
उरले. आता तुम्ही ते धन उचलले नाहीं हे
खरे ठरविण्यासाठी नौबत उचलून घेऊन या.”

दोघे नवरा-बायको प्रथम ‘कांकू’ करून
लागले. परंतु निरुपायाने त्यांना नौबत उचलून
घेऊन यागधने काम करावे लागले.

दुसऱ्या दिवशीं दोघे आंकोळ करून व
नवे कपडे घाडून देवळात गेलीं व त्यांनीं
नौबत उचलून खांब्यावर चेतली. नौबत त्यांना
फार जड वाटली. त्यांनीं विझाळा वेण्यासाठी
नौबत जमिनीवर ठेवली व पांम्पराशीं बोळ
लागलीं. बायको म्हणाली

“ते धन कांहीं पचनी पडेलसे वाटत
नाहीं. त्या दिवशीं दुसरा वाटसरू देखील
का येऊ नये.” त्याच्यावर आळ टाकून
आपण सुटलों असतो.” बायको म्हणाली

“आता जे झाले ते झाले आता मी
पाव मार्गे घ्यायला तयार नहों. ही नौबत
आपल्या बाजूने वाजणे शक्य नाही.”
नवरा म्हणाला.

त्यावेळीं नौबतीचे कातडे आपोआप
फाटून गेले. जांतून धान चियानाशान
बाहेर येत म्हणाला “ही गोष्ट तुम्ही
न्यायाधिशासमोर कवळ केली असतीत तर
तुम्हांला इतके कष्ट होऊचें लागले नसतें.”

“बाबा! धान भरले बुझासमोर! त्या
होवाचि पैसे आम्ही बायका तयार आहो.
कोणाजवळ ही माष्ट बोळ नकोस नाहीतर
ताडि दाखवायला जागा उरणार नाही.”
नवरा बायको म्हणाली.

शेतकऱ्यांना त्यांचे धन परत मिळाले.
त्यांनीं त्या नवरा बायकोला माफ केले व
आपल्या गांवीं निवून गेले.

शकुंतला

हस्तिनापूरचा राजा दुष्यंत एकदा शानांत
शिफारीसाठी गेला असता त्याला समोर
एक दृष्टि दिसले. त्याचा वाटसांग करीत
जातां जातां तो एका आश्रमांत शिरला. तो
बाग मारणार हस्तकांत त्याच्या कानावर हे
शब्द पडले—“बाब, बाब राजा. तो
आश्रमांतला सुग आहे त्याला माळे नवेस.”
सर्ते सांगत बैलावर हचि आपल्या क्षिप्या-
वरेवर समोर आले. त्यांनीं दुष्यंत राजाला
आशीर्वाद दिला—“तुझा मुलगा एक
सकनतीं रावा होईल.” त्यांनीं असेंहि
सांगितले की जबळच नदीच्या काठी कण्व
मुनींचा आश्रम आहे. मुनि सोमतीर्थाला
गेले जाहेत. त्यांची मुलगी शकुंतला
सर्व प्रकारे दुष्टे जातिध्व करील.”

दुष्यंत आश्रमापासून कांहीं जंतरावर
रवांतून उतरला आणि परत वेईपर्यंत

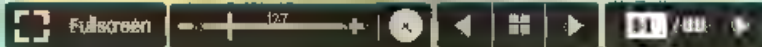
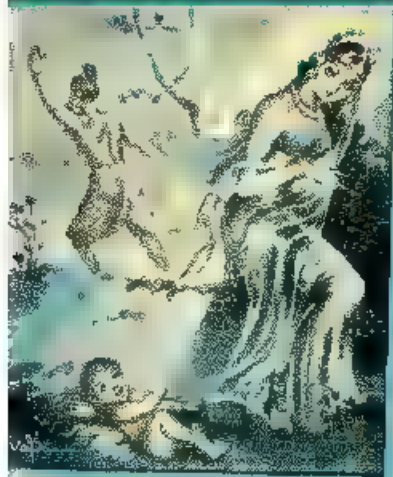
बोळवताना दाणा नैरज पाळण्यास सारण्याला
सांगून आश्रमाच्या दिशेनें पायींच निघाला.

आश्रमांत शकुंतला आणि अनसूया व
प्रियंवदा नामक मुनिकन्या झाडांना राणी
शाकीत होत्या. त्यांचे मोहक बोलणे एकत
राजा एका झडाच्या छायेत उभा राहिला.
हस्तकांत शकुंतलेच्या मुखामोवती मोवरे
चिरव्या बाळं लागले. ती ओरडली—
“मोवरे.....वाचवा !”

‘तुला वांचविणाचा अधिकार आम्हांला
कोठें आहे. सर्वांच्या रक्षणाचा भार तुष्यंत
राजावर आहे. त्यालाच बोलाव. ...’

असे म्हणत सखी भिस्किळपण हंतुं लागल्या
अनेक दुष्यंत राजाने पुढें येऊन म्हटले -
पुरुवंशी राजा दुष्यंत दृष्टर असतां तुला
भिण्याचें कांहीं कारण नाही” मुनिकन्या
त्याच पाहून दचकून मार्गे सरकल्या व

लाजेत नाना खाली करून एका बाजूला उभ्या राहल्या.

राजाने विचारले "या आश्रमांत ऋषी-मुनींचे तप दिविले नाकं खाई ना ?" अतिथि-सत्कार करणें आपलें कर्तव्य समजून अनसुथाने आसन वाळून राजाच्या वसावयास सांगितलें

"बुद्धी सुद्धा दमलां जसाल. वसा थोडा वेळ." राजा म्हणाला राजाच्या विनंतीस मान देऊन तिथी बसव्या. राजानें अनुसुथा व प्रियवदा यांचकडून शकुंतलेच्या जन्माची कथा काढून घेतली. त्यांनी सांगितलें की विश्वामित्र ऋषींचे तप भंग

करण्यामाठी इंद्राने मेनका यांच्या एका जप्सरेला पाठविलें होतें. शकुंतला ही विश्वामित्र व मेनकेची कन्या आहे. परंतु विश्वामित्रानें आपल्या कन्येचा स्वीकार न केल्यामुळे तिला एकटीला सोडून मेनका निघून गेली पुढें कण्वमुनींनी तिला लहानाची पोशी केेली. योग्य वर मिळाल्यावर ते तिचें लग्न करून देणार आहेत.

दुष्यंत व शकुंतला दोघांनी परस्परान्त पाहिरुपासून दोघांचे परस्परान्त मन बसलें होतें.

त्यांचे बोलणें चालू असतां आश्रमाच्या बाहेर ओरडा होत असलेला सर्वांनी ऐकला. राजाचा रथ पाहून एक रत्नटी हत्ती बिचकला. दोघी मुनिकांच्या राजाचा निरोप घेऊन निघून गेल्या. दुष्यंत पण आजमाबाहेर निघून गेला. त्याला शोधत त्याचे अधिकारी त्याला येऊन भेटले.

दुष्यंतानें आपला विदुषक माढव्य याचा सल्ला घेतला, शकुंतलेची कधी भेट द्यावी ! सुदैवानें दोघां मुनिवालांनी येऊन राजाजवळ विनंति केली की महाराज आश्रमवासियांची अशी हच्छा आहे की आपण येऊन काहीं दिवस त्यांचे आतिथ्य

स्वाकराचे कर्ममुनि आश्रमांत माहात व राक्षस यज्ञकार्यांत विज्ञ आणीत आहेत

पडल्या फळाची आता मानून दुष्यंत आश्रमांत गेला. त्याच्या धनुष्याचा टेंकार घेऊन राक्षस घाबरून पळून गेले आश्रमांत पोचल्यावर राजाच्या हें कळायला वेळ लागला नाहीं की शकुंतला त्याच्या सारखीच आतुरतेने आपल्या भेटीची वाट पाहत आहे. राजानें तिला एकांतांत भेटून तिला आपली पट्टराणी करून घेण्याचें वचन दिलें. पण बडीछ येदपथेंत होकार देण्यास ती तयार होईना. तेव्हां राजानें तिला सांगितलें की तूं क्षत्रियकन्या आहेस व क्षत्रियधर्मानुसार गांधर्व विवाह मान्य आहे त्याप्रमाणें दोघांचा गांधर्वविवाह झाला. राजानें शकुंतलेला आपली अंगठी देत वचन दिलें की या अंगठीवर जितकी अक्षरें आहेत तितक्या महिन्यांत मी तुला बोलावून घेईन.

त्यानंतर शकुंतलेचा व तिच्या सर्वांचा निरोप घेऊन राजा राजधानीस परतला.

इकडे शकुंतला सदा दुष्यंत राजाच्याच विचारांत निमग्न राहिली. अशीच एकदा ती दुष्यंत राजाविषयी विचार करीत असतां दुर्वास ऋषि आले. शकुंतलेने त्यांच्याकडे

चकून देखील पाहिलें नाहीं. ऋषींना त्याचा राग आला व त्यांनी शाप दिला—"ज्या प्रियकराच्या विचारांत तूं आतिथ्य सत्काराचें आपलें कर्तव्य देखील विसरली आहेस तो प्रियकर तुला ओळखणार देखील नाहीं."

अनसुथा व प्रियवदेच्या कानावर मुनींचे शब्द पडले. त्यांनी धांवत येऊन मुनींचे पाय धरले व विनंति केली—"राग फलें अये मुनिवर ! आम्ही बाहो आपल्या सत्काराला " पण मुनि म्हणाले—"मी दिलेला शाप परत घेऊं शकत नाहीं. धूषडें सांगतां की राजानें अंगठी पाहिली तर माझ्या शापाचा प्रभाव

नाहीसा होईल" राजाने दिलेली आण्टी शकुनदेच्या बोटातच असल्यामुळे त्यांना वाटलं की विशेष भिण्याचे कारण नाही.

विवसाभांगून दिवस निघून गेले, पण नवन दिल्याप्रमाणे राजाने शकुनदेला घेऊन जाण्यासाठी कोणास वाटविले नाही. दुबासा मुनींच्या घाणामुळे राबा शकुनदेला पार विसरून गेला. शकुनला गरोदर होती.

कण्वमुनींचा दिव्यहानाने दुर्बल शकुनदेच्या गांधर्व विवाहाची व शकुनला गरोदर असल्याची गोष्ट कळली होती. त्यांना असे

हि कळले होते की शकुनदेच्या मोठी एक महा पराक्रमी चक्रवर्ती जन्माला येणार आहे म्हणून कण्वमुनींनी शकुनदेला पवित्रगृही पाठविण्याची व्यवस्था केली निरोप देत असता त्यांनी कण्व मुनींचे डोळे देखील ओले झाले. त्यांनी पवित्रगृही कसे रहावे याचा उपदेश करून तिला निरोप दिला.

अनसूया व मिथवर्देने शकुनदेला दुर्वासा मुनींच्या शापाची गोष्ट सांगितली नाही. फक्त एवढेच सांगितले "राजाने ओळखले नाही तर ही जंगली बाखव"

आपल्या प्रियमत्नीचा व कण्वमुनींचा निरोप घेत असताना शकुनदेचे हृदय काळवतून जालं ती म्हणाली—"तुम्हां सर्वांना मेढासचें आस केन्हां मिळेल कोणास ठाऊक?"

कण्वमुनि म्हणाले "बाळ! मुळावा राज्याभिवेक करून तूं व तुझा पति वान-प्रस्थाश्रम घ्याल तेन्हां तुम्ही दोघे या!"

शकुनदेला आश्रमाच्या हद्दीपर्यंत पोच वाचला सर्व आश्रमवासी गेले तिच्या-बरोबर गौतमी नांवाची एक तपस्विनी व कण्व मुनींचे दोघे शिष्य हस्तिनापुरपर्यंत

गेले. कण्वमुनींच्या आश्रमांतून शिष्य व शिष्य आल्याचे ऐकून राजाने आदर्शपूर्वक त्यांना घेऊन बायला सांगितले.

गौतमी व कण्वमुनींचे शिष्य शकुनदेला घेऊन दरबारांत जाले. शकुनला तोंडावर पदर घेऊन उभी होती. राजाने विचारले—"आश्रमांत यज्ञ होम आदि कार्यांत कांहीं विघ्न तर येत नाही?"

मुनिशिष्यांनी कुशल समाचार निवेदन करून म्हटले—"महाराजांनी कण्व मुनींची कन्या शकुनदेशीं गार्धर्व विवाह केला होता

ती गरोदर आहे. म्हणून कमळ मुनींनी तिला आपणाकडे पाठविली आहे.”

छात्राच्या प्रभावाने राजा दुष्यंत सर्व काही विसरला होता. म्हणून तो म्हणाला—

“तुम्ही कमळ म्हणत आहात हे मला माहीत करू. शकुंतलेने तोंडावरचा पदर काजूला सारून पतीकडे पाहिले तरी राजाने तिला ओळखले नाही. तिने निरजिगाळ्या प्रकारे राजाला आठवण करून देण्याचा प्रयत्न केला पण फुकट. तिने नोटांतली अगदी दाखविण्यासाठी नोटाकडे पाहिले, पण ती शुकंतीची म्हातारी असताना पडून गेली होती

राजाला वाटले, भर दरबारांत माझा अपमान करून या तरुणीला माझ्या शक्यांत बांधण्याचा या लोकांचा विचार दिसत आहे. मुनिशिष्यांना वाटले की राजा स्वतः विलेले वचन मोडत आहे. ते शकुंतलेला म्हणाले— “आम्ही आपले कर्तव्य पुरे केले. पतिगृहा-शिवाय स्त्रीला दुसरा आधार नाही. शकुंतला पाठीपाठ येत असलेली पाहून त्यांनी तिला परत पित्तिले.

त्याच वेळी आकाशातून एक अप्सरा आली व ती शकुंतलेला उचलून वेळून परत आकाशांत उडून गेली. राजा दुष्यंताने ते ऐकले. पण त्याला त्याचे दुःख किना आश्चर्य वाटले नाही.

पुढे काही दिवसांनी एक धीवर शुक्र-तीर्थाहून राजाच्या दरबारी आला व त्याने एक मासा राजाच्यासमोर आणून ठेवला. त्या मासाचे फोट चिरलेले होते. धीवराने एक अंगठी राजाला दाखवीत म्हटले— “महाराज ही अंगठी या माशाच्या पोटातून निघाली आहे. अंगठीवर महाराजाचे नांव आहे.” अंगठी पाहताच दुर्वासा मुनींच्या साक्षाचा प्रभाव नाहीसा झाला व राजा शकुंतलेच्या विरहदुःखाने शोक पाळ

लागला. राजाने राज्यत कोटींहि आनंदोत्सव करण्याची सजाई केली.

काही काळ लोटल्यावर इन्द्र ने राक्षसांशी युद्ध करण्यासाठी दुष्यंत राजाची मदत मागितली. इंद्राचा रथ वेळून मातली दुष्यंत राजाकडे आला.

इंद्राच्या बिनतीस मान वेळून दुष्यंत

राजाने राक्षसांचा पराभव केला व राजा धाडीस परत येत असता नोटेत हेमकूट पर्वतावर मारीचि ऋषींचा आश्रम आहे हे ऐकून त्याच्या दर्शनमाठी तेथे उतरला. मळ्यांतला ताईत नाहीसा झालेला पाहून

आश्रमांत पाऊळ टाकताच त्याला एक विचित्र दृश्य पहावयास मिळाले. एक बालक एका सिंहाच्या छात्र्याला घेऊन त्याला तोंड उघडायला सांगत होता. आश्रमवासी स्त्रिया त्याला अडवीत होत्या. पण तो म्हणाला “माही, मी त्यांचे दांत मोजणार आहे.” त्याने त्याचे ऐकले नाही.

जवळून दुष्यंत राजाला उभा पाहून त्या स्त्रियांनी त्या सिंहाच्या छात्र्याला बाजूला पर्वतावर मारीचि ऋषींचा आश्रम आहे हे करण्याची विनंती केली. त्या मुलाच्या ऐकून त्याच्या दर्शनमाठी तेथे उतरला. मळ्यांतला ताईत नाहीसा झालेला पाहून

त्या खिया बाबरून ओरडल्या "नगबाहे, ताईत कोठे गेला?" दुष्पंत राजाने खाडी पडलेला ताईत उचलून दाखवीत म्हटले "हा पहा! येथे आहे."

खिया चकित होऊन राजाकडे पाहून लाचला. मारीचि मुनींनी तो ताईत त्या मुलाच्या गळ्यात बांधला असं समजितले होत की आईबापांविषयी या ताईताला जी कोणी स्पर्श करील त्याला तो ताईत संप होऊन डसेल. मुनि खिचाकडून राज्याच्या महिमा ऐकून हा मुलगा आपलाच आहे व शकुंतला देखील हा आश्चर्यातच असली पाहिले या गोष्टीची राजाचा खात्री पटली इकडे काही मुनिस्त्रिशांनी जाऊन शकुंतलेला पडलेले वृत्त सांगितले.

शकुंतला मारीचि क्षत्रीच्या आश्रयांत पोचल्यानंतर राजाचा वंगडी मिळाल्यापासुन

तो विरह तु साने किती दुःखी झाला आहे व त्याने राज्यांतले सर्व आनंदोत्सव कसे बंद केले आहेत हे शकुंतलेला अप्सरांच्या तोंडी फळले होते. दुष्पंत आल्याचे ऐकून ती उत्सुकतेने त्याला भेटायला गेली. तिला पाहून राजा छळित झाला व त्याने तिची क्षमा मागितली. शकुंतला म्हणाली "सूक माझी आहे. माझे मागणं आढवें आले त्याला कोण काय करणार?" शापाची शोष्ट दोषांनाहि माहीत नव्हती. मारीचि अग्नीकडूनच त्याचा प्रथम ही शोष्ट फळली नंतर दुष्पंत बरोबर सर्वदमन व शकुंतले बरोबर हस्तिनापुरास आला. मारीचि कुपितो मुलाचे नांव सर्वदमन असे ठेवले होते हाच सर्वदमन पुढे भरत या नावाने प्रसिद्ध झाला व त्याच्या नावावरूनच आपल्या देशाचे नांव भारतवर्ष पडले.

शेरसिंह पहिल्यान

एका गांभी एक पहिल्यान होता. त्याने कित्येक पहिल्यांना नीत करून मोठा नांव ऐकिक मिळविला होता. त्याने एकदा वाघाला उभा चिखन फाडून फेंकून दिल्या होता तेव्हा पासून तो स्वतःचा शेरसिंह म्हणवू लागला.

एकदा त्याने विचार केला की आपल्या पोलाबी वंडावर मिहाचे चित्र गांढवून घ्यावे तो न्हाव्याकडे गेला आणि मिहाचे चित्र गांढवून घ्यायला सांगितले म्हणाला "माझा जन्म सिंह नक्षत्रांत झाला आहे. मी वाघाला सुद्धा उभा चिखन फाडून फेंकला आहे" न्हायी सुदै मेळून गोदवायला बसला. सुदै वंडाच्या लागताच पहिल्यान ओरडला— "काय, करतो आहेस काय?"

"काही नाही सिंहाची शेपटी काढना आहे" न्हायी म्हणाला.

"वा रे वा! सर्व मोठमोठे लोक आपल्या कुऱ्याच्या शेपट्या कापून टाकतात हे माहीत नाही वाटते तुला. शेपटी कापलेला कुत्रा शिकार करण्यांत जास्त पंढाईत असतो मग शेपटी कापलेला सिंह किती दूर निपेल! दूच पहा! म्हणून शेपटी सोडून बाकी सिंह काढ" पहिल्यान म्हणाला.

न्हाव्याने घरे म्हटले आणि पुन्हा सुदै वंडाचा लाचली. त्या बरोबर पहिल्यान जाणारी जास्त जोराने ओरडला "भाता काय गोंदतो आहेस?"

"कां? सिंहाचा कान," न्हायी म्हणाला. "वा रे वा! तुला माहीत नाही वाटते! अरे, शिकारी कुऱ्याचे पान लोक कापून टाकतात." पहिल्यान म्हणाला.

"बरे तर बिना कानाचा सिंह काढतो की!" न्हायी म्हणाला. न्हाव्याने वंडाचा

सुद्धे आदल्या बरोबर पहिलवान तसाच पुन्हा जोराने ओरवळा "अरे, हें काय चारुवळें आहेस तूं?"

"मी सिंहाची कंवर फाटीत आहे!" न्हावी म्हणाला.

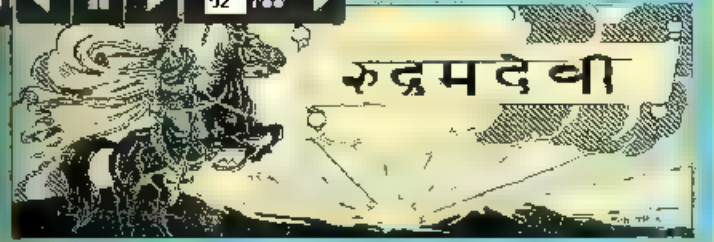
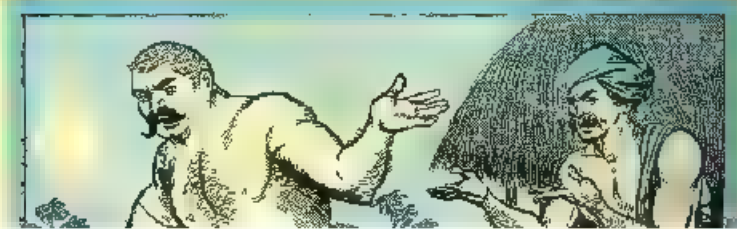
"बा रे बा तुला माहीत नाही वाटते की सिंहाची कंवर किती नाजूक म्हणजे बारीक असते ती? अरे, मोठ मोठ्या कवीनां तुम्हारे सिंहाच्या कंवरला सिंहाच्या कंवरची उपमा दिली आहे. तुला एवढें देखील माहीत नाही वाटते. कंवर जेवढी बारीक तेवढे मोठे सौंदर्य. म्हणजे कंवर बगदो अहंश असेल तर सौंदर्य निवृत्ती वरें मोठे होईल? मला वाटलें होतें की तुला हें सर्व माहीत असेल. पण तूं गांधी कामें करणारा अगदी इजाम विसरतो आहेस."

न्हाव्याला देखील कोणी इजाम म्हटलेलें आवडेल का? त्या शिवाय न्हाव्याने विचार

केला, स्वारीला गोदवून तर दयायजें आहे पण त्या साठीं कळ सोसायची मात्र तयारी दिसत नाही. बरच्या संध्या मारण्यांत पडावेंत दिसते आहे स्वारी. म्हणून म्हणाला "तुम्हाला गोदवून घ्यायचें दिसत नाही तुमच्या मरोबर सोमैं करीत नसायला मला नाही वेळ. आपली वाट धरा. मला पुढकळ कामें आहेत."

तें ऐकून पहिलवानाला सगळें जेव्हा ऐवजीं "जे शालें पीढा गेली!" असें वाटलें व तो मानवानें तथून पाय काढीत म्हणाला "तुला हें काम चेत वळतें तर तूं माधीच सांगायला होतें. मी आपली कोणाकडे तरी गेलो असलों."

असें सांगत विनाशक ताव देऊ पहिलवान निवून गेला आणि न्हावी—"बा रे पहिलवान! म्हणे, सिंहाला उभा फाडून टाकला हाता!"

आपल्या देशांत मोठमोठ्या वीर जिपा होऊन गेल्या आहेत. दुर्गावती अहिष्म याई होळकर, हाशीची राणी लक्ष्मीबाई वगैरे शूर स्त्रियांचे नांव ऐकून आज देखील आपण आदरानें आपली मान बांकवतो. त्यांनी आपल्या हौस व पराक्रमानें कित्येक शूर वीरांची देखील मान खाली करविली आहे. रुद्रमदेवी अशीच एक शूर की होती. ती वरंगलच्या काकतीय राजघराण्यांत जन्मली होती. आपले वडील गणपतिदेव बारल्लवार तिनें पत्नास बसैं असंड राह्य केलें.

आपल्या देशांत कित्येक हिंदू राज्यघराणीं होऊन गेलीं. त्यांत वेगीच्या चतुर्वर्ण राज वंशाची राजवट संपत आल्यानंतर आंध्र प्रांतांतल्या वरंगल या स्थानी काकतीय साम्राज्य स्थापन झालें. वरंगलच्या या काक-

तीय वंशाच्या कारकीर्दीत कला व संस्कृति फार उन्नत होती व प्रजा सुखी होती

काकतीय वंशाचा राजा गणपतिदेव हा एक महा पराक्रमी राजा होता, त्याला रुद्रम्हा नांवाची एकुलती एक मुलगी होती वरंगलच्या मादोला तिच्याशिवाय दुसरा कोणी वारस नव्हता. म्हणून राजा गणपतिदेव यानें तिला पोल्यावर स्वामी करणें व राज्याचा वगैरे शिक्कवून देण्याची उत्तम व्यवस्था केली होती.

रुद्रमदेवीच्या आईचें नांव नारम्मा होतें. आपल्या एकुलत्या एका मुलीला संगीत, नृत्य व इतर कलितकला शिकवून उत्तम गृहिणी करायें असें तिचा बाप. पण मुलगी तिचें ऐकत नसे व दागदगिऱ्यांच्या मधुर संगीताच्या जागीं छळाछाचा खणखणाट तिला जास्त आवडत असे. नारम्मानें पतीला

कितीदां सांगितलें कीं मुलींना हें सधें शोभत नाहीं. पण गणपतिदेव तिच्या शोषणाकडे लक्ष देत नसे. फक्त शिंपत करून निघून जात असे.

रुद्रम्हाच्या मैत्रिणींना पण रुद्रम्हाचे हें वागणें आवडत नसे. त्यांनीं तिला अनेक प्रकारें समनावून सांगितलें कीं आई सांगते तसें वागत जावें. वामकांना असें वागणें शोभत नाहीं. पण रुद्रम्हा एकत भाहीं असे पाहून एकदां म्याची तिची छान खोड मोडण्याचें ठरविलें. एकदां रुद्रम्हा वागेत असली असतां सर्व मैत्रिणी आल्या व चेष्टा करीत

म्हणाल्या "युवराजांचा जय असो युवराजांचा जय असो !"

तें ऐकून रुद्रम्हा दचकेल व रागावेल अहें त्यांना वाटलें होतें. पण रुद्रम्हानें गंभीरपणें विचारलें— 'युवराजांकडून तुम्हांला काय पाहिजे ?'

ही अनपेक्षित प्रश्न ऐकून सर्व मैत्रिणी चकित होऊन परस्परांचीं तोंडें पाहू लागल्या.

"काय झालें तुम्हांला ! लाजतां कां ?" मारा न काय पाहिजे तें !" रुद्रम्हा म्हणाली.

मैत्रिणांना विचार केला, गमत करावी.

म्हणून स्वचटपणानें एक मैत्रीण म्हणाली—
"आम्हांला काय पाहिजे विचारता ? या लवचिक मनगटांत बांगळ्याच शोभतात. तुम्ही हातांत शस्त्र घेऊ नये, फेंकून बाबें तें, असें आम्हांला वाटतें आमचें एवढें वागणें स्वीकार करा "

रुद्रम्हा तें ऐकून थोडी देखील रागावली नाहीं ती म्हणाली "कदा ! पण एका अटीवर. मला खड्ग सुद्धांत जर कोणी हारवेलें तर मी पुन्हा कधी हातीं धरू घेणार नाहीं "

मैत्रिणांना तें उत्तर ऐकून आनंद झाला त्यांचा वाटलें हातें कीं कोणीहि पुरुष रुद्रमदेवीला खड्ग सुद्धांत खात्रीचें हारवील म्हणून त्यांनीं ती गोष्ट रुद्रमदेवीची आई नारम्हा हिला जाऊन सांगितली नारम्हाला देखील वाटलें कीं रुद्रम्हाला खड्गसुद्धांत हारविणें तितकेंसे कठीण काम नाहीं तितें पंतप्रधानांना बोलाविलें आणि म्हणाली

"तुमच्या सैन्यांत खड्ग विद्येंत जो कोणी मवीण असेल त्याला घेऊन या "

मेजी म्हणाला "राणी सरकार ! राजकन्येला खड्ग सुद्धांत हारवणें क्षोभालाहि

शक्य नाही. ती नाव आपण सोडून थाबा.”
ते ऐकून नारम्माळा आश्चर्य वाटले. म्हणजे -
‘तुम्ही सुद्धा बसले म्हणता आहा! म्हणजे
वाचकांशी युद्ध कारण्याची शक्ति सुद्धा तुमच्या
पराक्रमी सरबारांत नाही म्हणावयाची?’

“राणी सरकार! आपल्या सेनापतींचा
मुलगा स्वतः युद्धांत फार निपुण आहे असें
मी ऐकले आहे. त्याला विचारून पाहतों,
पाहिजे तर!” असे सांगून पंतप्रधान
निवृत्त गेले.

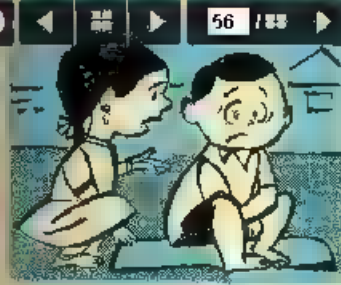
दुसऱ्या दिवशी रुद्रम्मा व सेनापतींचा
मुलगा यांचे द्वंद्व ठरले. स्वतः राजाच्या
समोर खास महाकांत द्वंद्व युद्धाची तयारी
करण्यांत आली होती. राणी नारम्मा देखील
पंतप्रधानांबरोबर द्वंद्व पाहण्याला आली होती.
युद्धाचे द्वंद्व झाले व रुद्रमदेवीचे सेना-
पतींच्या मुलाला काही क्षणांत निराशुभ केले.

राणी चकित आली परंतु मुलांत शस्त्र
विद्या सोडावी म्हणून तिने जोरतच हट्ट करला.
तिला वाटले की मुलगी लग्न करणार नाही.
परंतु रुद्रमदेवी लक्षास तयार झाली. म्हणून
राणीला आपला हट्ट सोडून थाबा लायला.
गणपतिदेव स्वर्गवासी शास्त्रावर गावीला
दुसरा वारस नसल्यामुळे रुद्रमदेवीलाच
गावीवर बसविण्यांत आले तिच्या राज्यांत
प्रजा फार सुखी होती

गणपतिदेवाप्रमाणे रुद्रमदेवीला देखील
मुलगा झाला नाही. मुलीच झाल्या. तिने
आपल्या मुलींचा मुलगा प्रतापलाल बालाच
दत्तक घेतला व ती रुद्रमदेवीच्या मागून
गावीवर बसला. त्याने रुद्रमदेवीच्या हाता-
खाली राज्यव्यवस्थेचे शिक्षण घेतले.

रुद्रमदेवीचा शासनकाल कायदीय सात्रा-
यांतला सुवर्णयुग मानला जातो.

माझे पिल्ले नाहीसे झाले आहे
आपल्या बविलास सोशल वर्तमान प्रगत
काहिरात का नाही देत?
काय फारदा? आम्हा पिढाळा तसेच आपण
वाचायला वेईल तर न?

सुं मसि तोंड घट घट करून बघलास मट
वसे? काळ, हट्ट नको करू, बरा
जा कर पाहू, म्हणजे डॉक्टर आपले
बोव काढून घेतील.

तो दांत वाहीत जाणार! तुम्ही हुतराच
दांत काढऊन वाढतें!
जवळ बघा! थोडा मी तो दांत देखील
काढून दाकतो, त्याने काम मोडतें!

“नशीब बलबनर समज, पणलास तर
डॉक्टरांच्या अगदी सरासरी पदलास.
नाहीतर काय झाले असतें कोणास ठाऊक.
‘अहो धन, मी देखील डॉक्टर आहे!’

बुडुक

एका शानांत एका तळावाकडल ससे रहात असत. ससे तळावाकडच्या झाडांचीं पंदमुळें खात असत. एकदां झाडाचें एक फळ तळावांत पडलें आणि बुडुक असा आवाज झाला.

“वापरे वाप, बुडुक!” ससे वापरून वाट फुटेक निकडे पळत सुटले.

त्यांना वाटेंत एक कोल्हा भेटला. त्यानें विचारलें-“कां, पळतां कां ? काय मानगड आहे ?”

ससे म्हणाले “बुडुक येतो आहे बुडुक! पळ !” कोल्हाला भीति वाटली आणि तो खुदां पळू लागला

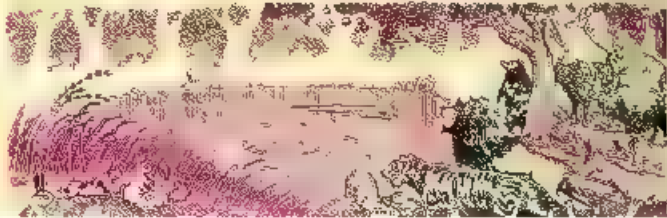
अशा तऱ्हेन हळूहळू हरणें, गेंडें, चित्ते, लाडगे सर्व जनावरें पळू लागलीं.

त्यांना वाटेंत सिंह भेटला. त्यानें विचारलें “काय झालें काय पळायला ?” तो थोडा रागातच होता.

“बुडुक येतो आहे !” सर्व जनावरें म्हणालीं.

“मी त्याचा सपाचार वेगों. दाखवा मला खुमचा तां बुडुक !” सिंह म्हणाला. ससे सिंहाला घेऊन त्या तळावावर आले. बरोबर सर्व जनावरें अर्थातच होतीच. त्याच वेळीं एक फळ पाण्यांत पडलें व त्याचा ‘बुडुक !’ असा आवाज झाला

“तो पहा खुमचा बुडुक !” सिंह स्मित करून म्हणाला.

उडणारा धोडा

एका गांवीं एक सुतार व छोदर रहात असत. दोघांना आपल्या कलेचा फार अभिमान होता. एकदां दोघांमध्यें वादविवाद झाला “मी मोठा, मी हुशार !”

दोघांय भांडण विकोपास गेलें व दोघांनी गावच्या एका राजाकडे फिर्याद केली. राजा हुशार होता त्यानें विचार केला कीं दोघांच्या कलाशोदीत एखादें उपयोगी यंत्र किंवा वस्तु निघाली तर पहावी. म्हणून राजानें सुताराला एवढेंच विचारलें-“तूं काय काय केलें आहेस तें सांग !”

सुतार म्हणाला “मालक ! मी जातीचा सुतार आहे. मीं कित्येक सुंदर वस्तु केल्या आहेत. पाहणाराचे डोळे दिपून जातात.”

छोदर म्हणाला “मालक ! हा सुतार शपा भारतो आहे. आपण एकदां मी केलेल्या वस्तु पहाव्या व सांगवें कीं मी माठा कीं हा मोठा.”

दोघे म्हणाले-“मालक ! आम्ही काय केलें हें पाहून आपणकं ठरावें कीं कोण मोठा व कोण लहान !”

राजा म्हणाला-“हें पहा ! तुम्ही कोणत्या वस्तु घडविलेल्या आहेत हें मी पाहिलेलें नाही. त्या तुम्ही स्वतःच्या हातानें घडविल्या कीं दुसऱ्या कोणी घडवून दिल्या हें देखील मी पाहिलेलें नाही. तेव्हां तुम्ही दोघे आतां घरीं जा. मी तुम्हांला दहा दिवसांचा अवधी देतो. त्या अवधींत जो कोणी उत्तम

मस्तु पडवून आणील त्याला सी सी भागेल ती किंमत देईत आणि दोघांपैकी अधिक ह्जार कोण आहे हे देखील समिते."

सुतार व लोहार दोघे राजाचा निरोप घेऊन आपापल्या नशिवाची परीक्षा करण्याचे अचूक विचार करीत बरीं गेले, घरी गेल्या-बरोबर त्यांनी कामाळा सुरवात केली

व्हा दिवसांनी लोहार एक लोखंडाचा मासा कडल घेऊन आला आणि राजाला दाखवून "माळा "मालक या माशावर आश्रय पाहिजे तर इंसर पोली धान्य ठेवून पदा, हा पाण्यावर तरंगेल."

ते नेवून राजा हसल म्हण ला इभर पोली तर काय दहा पोली तरी राजनील फी माही शंकाच!" त्याने आपल्या नोकरांवरवीं द्या माशाच्या पाठीवर पोली ठाकवली व खरोखरच इभर पोली लावली तरी मामा बूडाला माही, सघीनी आश्रयाने दोडात पोटी पातला, रावाने मेहागाव्य कळवी पश्या करून त्याला पुष्कळ बक्षिस दिले. थोड्या वेळाने सुतार एक लाकडी घोडा घेऊन आला, तो घोडा पाहून राजा हसला म्हणाला "अरे, हा घोडा कडल आया बयाला का दहा दिवस लागले, माही मातवेळें नवून सेव्हातील बाचपावर! हा घोडा दाखवून तु लोहाराने केलेल्या लोखंडी माशाची शरीकरी करणार होय!"

सुतार तितक्याच आत्मविश्वासाने म्हणाला 'मालक माझ्या या लाकडी वाड्याची बरोवरी लोहारचा मामा काय करणार' या वाड्याच्या मानेला उदा कडा वतपिल्ल्या आलेन त्यात नर्प जाऊ आहे त्यांनी पहली कळ उचली की घोडा आकाशान उडू लागला दुसरी दाबली की घोड्याचा घेग वाहू लागेल. एका म गून एक कळ दावीत गेल्यास घेग सारखा

वाहनच जाडू व शेंबटची कळ दाबली की सुर्वेच वाडे मुद्धा त्याच्या मागे पडतील."

सुतार आपल्या घोड्याचे वर्णन करीतच होता, राजाचा सघीन धाकटा मुलगा तेंपे वरून पाळ्याचे वर्णन ऐकू लागला सर्व वर्णन ऐकल्यावर तो आपल्या बापाला म्हणाला "बाबा, मी एकदा या घोड्यावर बसून पाहू का?" आकाशानुन जमिनीवरची घर, डोंगर, पर्वत, नद्या कशा दिसतात हैं मला पहावयाचे आहे."

राजा म्हणाला 'हा घोडा उडतो की माही देच उचलून मी पाहिल नाही व समज उडू लागला पण खाली उतरला नाही तर?'

पण सुतार मध्येच म्हणाला "मालक! आपण काही भिष्याचे कारण नाही धाकट्या मालकांनी खुवाळ पाहिजे तर घोड्यावर बसावे हा घोडा वर उडतो व पाहिजे तेव्हा खाली पण उतरतो."

राजाने आपल्या मुलाना पुष्कळ सम-वाचण्याचा प्रयत्न केला पण धाकटा मुलगा फार लाडका होता, राजा सर्व प्रकार त्याचे गड पुन्ही म्हाणून त्याने होकरा दिला पण मुलाना बजावून मागिनेचे की फक्त पहिलीच कळ दाब

राजकुमाराने फक्त केले व त्याने पहिली कळ दाबली, त्याबरोबर घोडा आकाशात उडू लागला. राजकुमाराने दुसरी कळ दाबली, घोडा वायुवेगाने उडू लागला खाली जमिनीवरची बरे, झाडे, पर्वत व डोंगर पाहून त्याला मजा वाहू लागली. हळूहळू तो एकेक कळ दावीत गेला आणि घोडा इतक्या जोराने उडू लागला की राजकुमाराला वाटले की आता आपण झांक जाऊन पडणार, म्हणून त्याने एका मागून एक कळ सैक करावला सुरवात केली शेंबटची कळ सैल केली तेव्हा घोडा खाली उतरू लागला.

Fullscreen

127

62

एकी घिग्या घाल्तात तसा थोडा एका
नहरावर घिरव्या घालू लागला. राजकुमार
खाली उतरला व बोव्याला स्वार्केन घेऊन
एका धर्मशास्त्रेन गेला तेथे एक खोलीत
घोंडा ठेवून तो बाजारात निघाला. त्याला
खूप रूक लागली होती. त्याने एका
खानावेलीत पाठमग खाऊन घेतले व नंतर
गंमत पहायला निघाला.

ते गाव जगदी नवीन गाव होते. एका
जागी त्याला लोक घोंड्या वळून उभे
आकाशाकडे पहात असलेले दिसले. हे
काय बर पहात आहत आकाशात ? त्याला

आश्चर्य वाटले. कारण आकाशात त्याला
काहीच दिसत नव्हते. जवळ जाऊन त्याने
एकाला विचारले-“काय हो तुम्ही ? मी
आकाशाकडे काय पाहतो आहे ?” आकाशात
तर काहीच दिसत नाही ?”

तो मनुष्य जडित होऊन राजकुमाराकडे
पाहू लागला. अगोठली वेदना पाहून त्याने
विचारले “तुम्ही या गावाचे दिसत नाही ?”

गावीतच हा प्रश्न तुम्ही केला नसा
आपल्या राजाला एक मुलगी आहे तिचे
सौंदर्य आपल्याला देखील लाजवीक आहे
आहे राजाची ती एकुलती एक मुलगी

असल्याने फार काढफी आहे. त्या मुलीवर
काणाची तजर फड नथे म्हणून राजा फार
काळजी बाहतो. राजमहालान ती मुलगी
असपर्यंत राजाला तिच्या काळजीमुळे होत
दुखांत येत नसे. म्हणून त्याने आकाशात
मेघाळान एक महल बनविला आहे व त्यात
त्याने आपल्या मुलीला ठेवले आहे. राज
गजा एकदा आपल्या मुलीला भेटून येतो,
आन्ही रात त्याला जागता व येतांना
पातात, आज थोडा ज्वीर झाला परत
मायला, म्हणून आपल्या बाहे आश्चर्य
वाटत म्हणून पहात होता.”

राजकुमाराला ती गोष्ट म्हणजे कसा-
तल्या अद्भुत रम्य कथेसारखी वाटली.
आकाशात महल आणि त्यात असणाऱा
काजविणारी सुंदर राजकन्या त्याच आटेत
ते शाल तरी चाखेल, आपण आपल्या
नशिवाची परीक्षा पाह्याची ? थाने आपल्या
मन दां ठरविले.

दिवसभर तो विचार करीत धर्मशास्त्र
तकदा आपल्या खोलीत पडून राहला.
आगत्या काळोख पडल्यावर त्याने आपला
घोंडा काढला आणि त्यावर बसून आकाशात
पडू लागला काही वेळ घिरव्या घालल्यावर

विश्वे हे अपरूप सौंदर्य पाहून राज-
कुमारीचा स्वतःचा डोक्यावरच विश्व म
बसेना, ही स्वरोत्पन्न कोणीतरी स्वर्गातली
जन्मराच वसली पाहिले

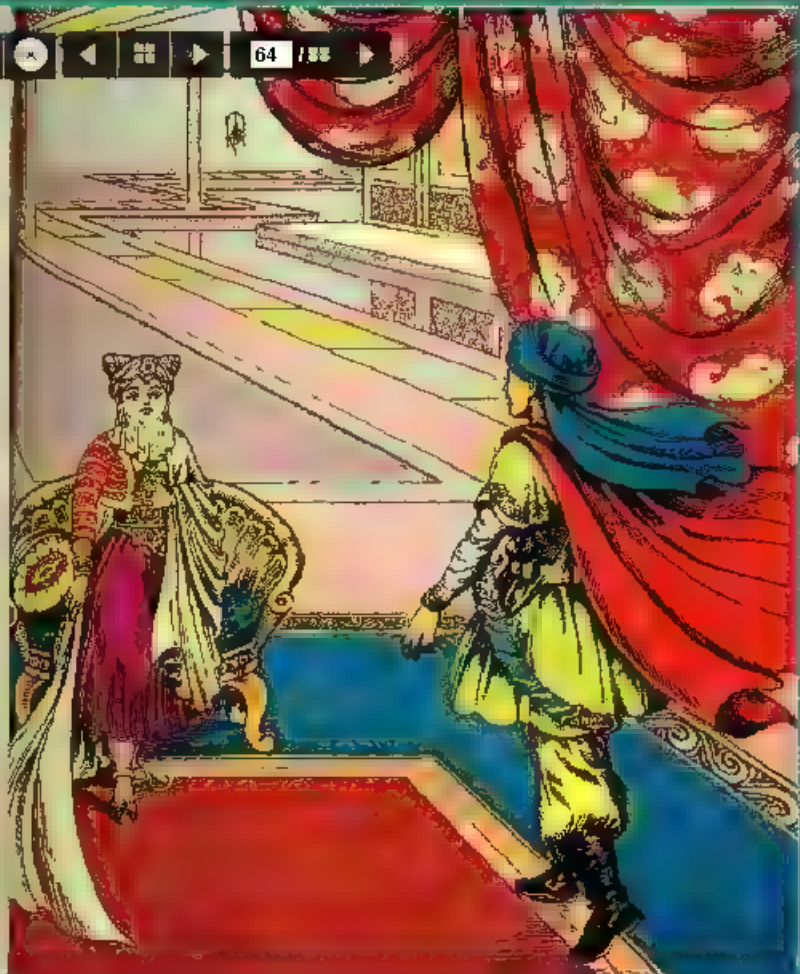
राजकुमारीला पाहून राजकुमारी देखील
मोहित झाली होती. तिला नविलाची भीति
घाटत होती. बडिलांनी आम्ही दोघांना
एकत्र पाहिले तर या नविलाचे मुडकेच
मडक्यात. याच्याची माझा विवाह झाला
म मी किती सुखी होईन ? एवढाच ना ते
कळू झाले नाही तर

दोघाचे परस्परच प्रेम वसले. दोघांनी
गांधर्व विवाह करून घेण्याचे ठरविले व
सह करून घेतले. राजकुमार राजवर त्या
महालयंतच राहिला आणि उमादण्णापुर्वी
आपल्या बोव्यावर बसून परत घरांशाईत
जाऊन पोचला.

हा गेष्टावर राज जन्म्याभ्रमण जापरवा
मुलीला मेष्ट्यामाष्टा महालात जाला ज्ञान
पाऊल टाकताच त्याच्या संगदी मनाला
कोणीतरी बघून गेले असावे असे वाटले
कारण महालातल्या वस्तू जगाच्या तऱ्या
नव्हत्या व राजकुमारी सुद्धा आनंदाने फुलत
गेली होती.

याच दगांत एक महारु दिसला. त्याने
त्या दिशेने आपला घोडा बळविला व महाला-
बाहेर घोडा थांबवून बोव्यावरून उतरून
महालांत गेला.

कोणी येत असल्याची चाहूल जारावाच
बडील आले असावेत असा विचार करून
राजकुमारी बाहेर आली. पण एका नवीन
नविलाचा पाहून ती बकिा झाली. कोणीतरी
देवपुत्र असावा. माहीनर अकाशानल्या
हा बरात हो कसा पोचिले ? त्याला
वसावला आगत दण्णाकडून हेतूने ती
रहस्येच्या उगरी.

ते पाहून राजाचा मार वाईट वाटले तो मुली मार वाईट नेचला नाही. आता महाराजात वाडन विचार करीत अग्रहणावर पडून राहिला. आता मनाधिकार त्याला कापल्या मुलीच्या स्वरुपासाठी काही पाहारेकनांना आकाशवाण्या महाराजात येत आहे. लागणार, कोण वरें असावा तो मनुष्य वरी देव ?

राजाच्या फाळजीत पाहून मंत्रांची कारण विचारले. राजाचें घडलेले वृत्त समजून मंत्रांचा मंडळ घेऊन. म्हणाला 'माझ्या शिवाय आजपर्यंत त्या महाराजात कोणी मला नाही मंत्र घळाशिवाय कोणी तेथवर पोचू शकत नाही. तो कोण वरें असावा ? त्याला पकडायचे कसे ?'

मंत्री म्हणाले "आपल्या सैन्यात एकदा एक शूर सरदार असना काळजी कराली. चौकाना घेऊन जावे आणि महाराजाच्या मार

निघाना राजदेवस पडारा देण्यचे काम राजा वरें कोणी ना मारिल्या तर त्याला धरून घ्यात ठवार्थे'

राजाच्या नादळीजाने तो संधा मंत्रांच्या फाग्या लागला संशया मुलाचा ना राजा होत म्हणून त्याने बाग म्हालात मार दागली निवड केळी व मार पाडले झाले, परंतु राजा महाराजा घेऊन गेला आणि राजा वरें कापला मार पडारा देणारा नेमून परत आला. परंतु म्हालात पाहारेकरी घोडा वेळ पत्तरी देऊन पळू लागले व आणखी काही वेळाने छान पोळ लागले.

त्या राजा राजकुमार जाळा व राजावर राजकन्येचरात्र महाराजांचे महाराजा पहाटे उठून राजकन्येचा निरोप घेऊन पुन्हा धर्म शाळेत परत गेला.

पुढील गोष्ट पुढीक अर्धी.

अतिथि देवोभव

आंध्रदेशांतल्या एका खेडे गांवांत एक बाणी रहात असे. तसा तो श्रीमंत नव्हता. पण खाऊन-पिऊन सुखी होता, एवढें खास. स्वभाव नें तो कार चिक्क होता. भिकाऱ्याला एक मुठभर तांदूळ देखील तो चालीत नसे.

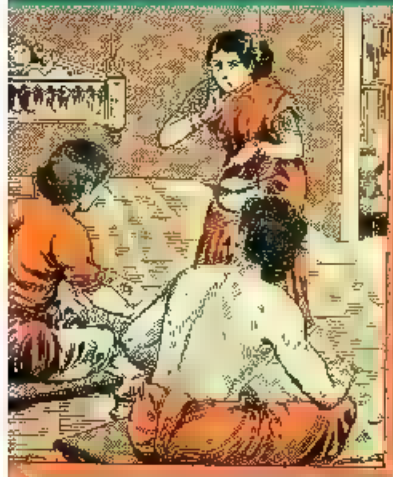
त्याची बायको देखील त्याच्या सारखीच स्वभावानें फार चिक्क होती. व्यर्थ तर्क हाऊ नये म्हणून काळजी घेणें गैर नाहीं. पण तबच्याला किंवा आपल्या गेल्याला पोटभर जेवायला वाढणें हा तर प्रत्येक गृहिणीचा धर्म आहे. पण ही वाई स्वभावानें आगदी निराळी होती.

त्यांना एक मुलगा होता, अजून सान्हाच होता. बाप विचार करी, मुलगा मोठा होईपर्यंत, सुंदर बांधदार मिसुख्या निवेपर्यंत मला चैन कोडून मिळणार ? खाऊन पडून राहीन व उभा सकाळीं एके दिवशीं सोसाऱ्याचा बारा सुदला

आणि मुसळधार वाजत पडूं लागला. दार लावून दोघें दवरा-वायको बसली होती. पण कोणीतरी दार ठोठावले. दार उघडून पाहतात तर एक वाटसरू, ओलांबित तसाच आत शिरला. तोडानें म्हणत होता "काय पण पाऊस आहे ? किती पुढें जायचें आहे ? परंतु पुढें जाणें आतां काहीं शक्य नाहीं."

"काय हे ! मगलें घर पहा, कसे भिजून गेलें आमचें !" बाप्याची बायको म्हणाली.

जणु काहीं ऐकूं अलेंच नाहीं, अशा तऱ्हेने तो म्हणाला "चैव माझे, तुमच्या सारख्यांच्या वरें पाय धरायला जाण मिळाली. जी काहीं गीठ धाकर वाढाल ती खाऊन पडून राहीन व उभा सकाळीं आपल्या वाटेला लागेन."

बोर्चागा त्याचे तें लाववी बोलणे आवडले नाही. पण त्याला बाहेर जा म्हणून सांगणे देखील बरें वाटले नाही. पाहुण्याचे बागणें त्यांना सर्वच विचित्र वाटले त्यानें आत आल्याबरोबर निःशेकपणें आपले गाठेडें सोडलें बाळलेले कपडे काढून घेतले आणि ओले कपडे बदलून ते बाळत टाकले व पलंगावर वसून गप्पा मारू लागला. बाण्याच्या बायकोनें नवऱ्याचे पान बाढले तेव्हां भर्थातच पाहुण्याचे पण वाढावे लागले पण या डपटसुण्याला नवऱ्याच्या बरोबरीनें जेवायला बसलेला पाहुन तिच्या

छातीवरून जणू काहीं सांपच वाळून गेला. तिनें नवऱ्याला भाजी वाढली व पाहुण्याला कफ चढणी. पण सैंपाकबरांत जाऊन परत येऊन पाहते तर नवऱ्याच्या पालांत चटणी व पाहुण्याच्या पानांत भाजी. ओळ्या वेळानें तिनें ताकभाताच्या वेळीं दक्षची कवडी नवऱ्याला बाढली. पण ती मातावर विचकून गेली. पाहुण्याच्या पानावर खालचें फुटलेलें बही बाळले तर मातावर त्याची सुंदर फवडी झालेली. बाण्याच्या बायकोला हां सर्व चमत्कार वाटला. हा पाहुणा देव तरी असला पाहिजे नाही तर भूत तरी.

जेवणें आटोपल्यावर पाहुण्यानें बाण्याच्या बायकोची फार म्हुति केली. म्हणाला - “गृहिणी जसावी तर अशी ! मन मृत झालें !” बाण्याला सुद्धा आश्चर्य वाटलें बायकोनें फक्त दोघाचाच सैंपाक केला होता पाहुण्याला जेवायला कसें वाढलें ? आतां ती काय खाणार या विचंचनेंत तो होता, पण बायको जेव्हां सैंपाकबरांत गेली तेव्हां तिला देखील आश्चर्यच वाटलें. तशी ती कधीं काहीं उरवीत नसे, पण त्या विचशी नवऱ्या करितां चार मकऱ्या सकाळीं केल्या होत्या. आणि नवरा संध्याकाळपर्यंत आल्याच नाही.

म्हणून त्या मकऱ्या उरल्या होत्या त्या मारून पाणी पिऊन रहावे या विचारांत ती होती. पण होत्या कुठें मकऱ्या. चकितच झाली ती. ती बाहेर आल्यावर तो म्हणाला “बाई समाधान झालें मनाचें ! मागून घ्या पाडजे तो चर. तीन चर देतो मी तुम्हांला.” बाण्यानें विचार केला वस्ताद दिसणे आहे. जेव्हातर म्हणाला—“आम्हांला देवानें तुमच्या कुपेनें काय कमी दिलें आहे ! पण वाटतें, एकदां आमच्या या राकूला मिसुरदें निघाले की आम्हां मोकळे !”

“बाई, तुम्ही पण सांगा ना तुमच्या घरांत काय आहे तें !” पाहुण्यानें विचारलें.

बाण्याच्या बायकोनें पण गमतीसाठी म्हटलें—“आमची काय हच्छा असणार ! देवाची माझ्यावर कृपा असती तर मी देवाजवळ हेच मागणें मागितलें असतें कीं मी ज्या वस्तूला हात लावीन ती कमीत कमी हातमर तरी लाव व्हावी.” ब्रौह्मतांना तिच्या मनांतल्या हेतू रा होता कीं दोन चर कायब अशीच मार झाले. हातमर लाव पडवळ दोन हात व्हावे !”

पाहुण्यानें विचारलें “कोठें आहे मुलगा तुमचा ?” दोघे त्याला पाळण्याबचत रुं जागली.

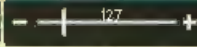

बोळावून घेऊन गेले. पाहतात तर त्या तान्या मुळाळा सुंदर मिशा निघालेल्या. पाहुन दोघे थक झाले. बायकोच्या तोंडाचे तर पाणीच पडून गेलें. ही सुतादकी आहे, तिची खात्री झाली.

तेवळ्यांत तिला एक शिफ आली व तिनें नाकावरून नुसता हात फिरवला. त्याबरोबर तिचे नाक एक हातमर लाव झालें. ती जोरझरी “अहो ! शहिलेंत का हें, आतां मी काय करूं ! कोठें जाऊं ? कोणाला तोंड दाखवूं ?” ती आजमा बोक्शी

Fullscreen

127

70 / 88

दोष नवरात्राचको रडू लागली. बाणी पाहुण्याकडे मोठ तारखून म्हणाला—“हे सर्व थाचे कृत्य आहे!”

“मी काय करू? तुम्ही भागितलेत ते मी दिले. तुम्ही विचार करून वर मागला हवा होता. अजून एक वर मागू आहे. तो तरी विचार करून मागा, म्हणजे झाले.” असे म्हणून त्याचे थोडे निवत केले.

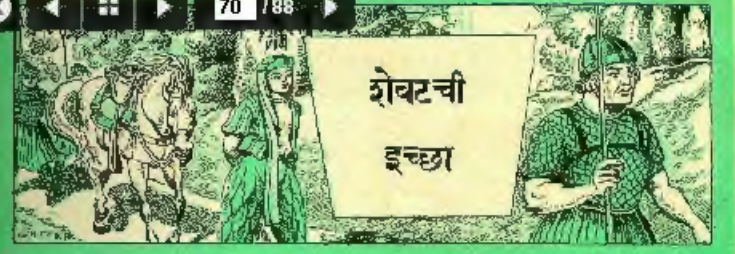
कोणी नवरात्राचकोने त्याच्याकडे केविल-बाणश सुद्धे पाहिले. पण त्यांना हे पाहून आश्चर्य वाटले की त्यांच्या पाहुण्यांच्या जागी त्यांना एक निराळीच मूर्ति दिसली. त्याचे ते तेजस्वी रूप पाहून दोघांनी अथो-आप हात जोडले व साष्टांग नमस्कार करून दोघे म्हणाली—“देवा! बूक झाली आम्ही. पाहुण्यांच्या रूपाने देव येत असतो ही गोष्ट आम्ही दोघे पार विमरले होते.

क्षमा करा. ‘अतिथि देवो भव!’ आतां एकत्र वर वा. पहिले दोन वर मागून आम्ही जे मिळविले ते तुम्ही वा तिसऱ्या-वराने परत घ्या!” असे म्हणून दोघे देवाच्या पायां पडली. पण उठून पाहतात तो देव होता कोठे? बाणाच्या नायकोचे नाक पहिल्यासारखे झाले. ती बांकट बाळप्याजवळ गेली. मुलाच्या भोंटावरच्या मिशर नाहीत्या झाल्या होत्या, तिने मुलाची दृष्ट काढली व त्याका घेऊन घाबत नवऱ्या-जवळ आली.

दोघे घाबल हार उघडून घराबाहेर गेली तेव्हा आकाशात वर त्यांना देव हळू हळू अदृश्य होत असलेला दिसला.

त्या दिवसापासून दोघांनी कान धाळ, नीट अतिथि सत्कार करू लागली व त्यांनी ‘अतिथि देवो भव!’ चा यडा घेतला.

शेवटची इच्छा

फार पूर्वी जर्मनीत एक मोठा होता. त्याच्या पराक्रमाची वाखाणणी देशभर होत होती. पण एका मोठीबद्दल सर्व त्याका नावे ठेवीत—“इतका मोठा वीर, पण छुटेच्याचा धंदा करतो!” त्याचे नांव ऐकले की व्यापाऱ्यांच्या अंगाच अरकांप उडून जाई. म्हणून व्यापारी कधी एकट्याने प्रवास करीत नसत. दहादहा घोसवीर व्यापारी मिळून प्रवास करीत असत.

त्या काळात प्रवास घोड्यावरून किंवा घोड्याच्या गाडीतून करावा लागे. व्यापारी आत्मरक्षणासाठी छोटेश्चानी सैन्य ठेवीत. पण या छुटेच्याचे अनुयायी छाप मारून मारून छुटून नेत. ते कोठून येत व कोठे निवून जात कोणाला कळत नसे. राजाच्या कागावर चोराच्या विल्लू कागाच्या येऊ लागल्या. राजाने त्याका पकडण्याचा पुष्कळ

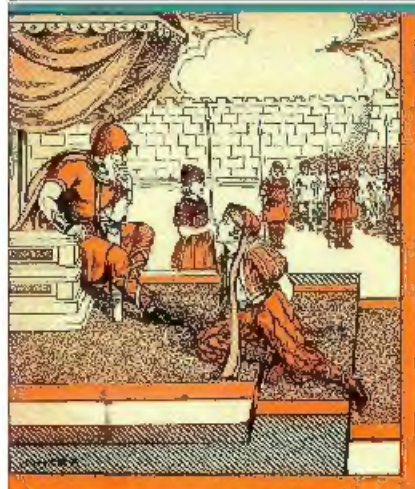
प्रयत्न करून पाहिला. पण कोणी त्याका पकडू शकला नाही.

देशात चोराचा कोणी मित्र उरला असेल तर तो त्याचा घोडा होता. तो घोडा खरोखरच एक विलक्षण घोडा होता. त्याच्या अंगात दैवी शक्ति होती. तो मालकाच्या मनांतली गोष्ट आधीच ओळखत असे. इतके दिवस या छुटेच्याला कोणी पकडू शकला नाही याचे कारण म्हणजे त्याचा घोडाच.

परंतु या छुटेच्याचे दिवस देखील मरले. राजाच्या शिष्यांनी त्या छुटेच्याला व त्याच्या घोड्याला बरेले आणि राजाच्या समोर हजर केले.

राजाने त्या छुटेच्याला फांशीची शिक्षा दिली. म्हणाला—“ताने आजपर्यंत माझ्या प्रजेला जितके सत्ताबून सोडले आहे त्या मानाने ही शिक्षा काहीच नाही. याका

एका काळकोठडीत टाका आणि उधो सवा-
सपक्ष थाला फांशीवर चढवा.”

छुटेप्यासा राजाच्या आलेप्यागे काळ
कोठडीत टाकण्यांत आले. त्याचा मोठा
राजाच्या तबेल्यांत बांधण्यांत आला. किल्ल्या-
तच राजमहालासमोरच्या घटांगणांत फांशी
देण्यासाठी एका मंचावर व्यवस्था करण्यांत
आली होती. राजाचे शिपाई चोराळा भरून
बेऊन आले. त्याचे हात पाठीमागे बांधलेले
होते. चोराच्या तोंडावर दुसऱ्या किंवा तिसऱ्या
नव्हती जमलेल्या लोकांकडे पाहून तो
मोठ्याने हंसला. म्हणाला—“तुम्ही गंमत

पहायला आलां जाह्या. पहा गंमत, मी आज
दाखवणार आहे. मी गेल्यावर तुम्ही टाक्या
वाजवाल, वाजवा, खुप वाजवा!” तो लाठ
उभा होता. कोणी कोणी बोकला नाही.
तो एकटा होता आणि हजारो लोक जमा
होते. पण कोणाची छाती झाळी नाही तोंड
उघडण्याची. तेव्हात तबेल्यांतून शोकाचे
संकाळण सर्वांच्या कानावर पडले. ते ऐकून
चोरांना चेहरा एकत्र उतरला.

मंचावरून उडी मारून तो घांवत, राजा
बसला होता ठिकडे गेला व गुदगे टेकून
म्हणाला—“महाराज! एक विनंति, शेवटची
विनंति करावयास आलो आहे. मरणापूर्वी
मी एकदा आपल्या लाडल्या घोळ्याचा
निरोप वेऊ इच्छितो. त्याने इमाने इतवारें
माझी सेवा केली आहे. माझे विरहदुख
त्याला असून होईल.”

राजाने त्याची ती शेवटची इच्छा पूर्ण
करण्याचे ठरवून शिपायांना आज्ञा केली—
“चोराच्या घोळ्याला वेऊन या.” दोन
शिपायांनी घोळ्याला आणून उभे केले व
त्याच्या पुढे व मागे उभे राहिले.

राजाजाने चोराच्या हातकड्या क हून
टाकण्यांत आल्या. राजाने विचार केला,

हातके लोक आहत, चोरा बाजूला भिंत आहे.
त्याला जवळचा असा कोणी मित्र किंवा
नातेवाईक दुसरा कोण आहे? एकटा
घोळाच तर आहे. मेंढू दे खुलास.

चोर घोळ्याबद्दल गेला. मोठा मोठ्या
उत्कंठेने आपल्या माळकाकडे पहात होता.
आता आपल्या माळकाची व आपली काय-
मची नाटातूट होणार हे त्याला कळले
होतें. चोराने जवळ जाऊन घोळ्याच्या
शोभटली. आनंदाने घोळ्याने जेव्हाकळत
एकदा सर्व अंग हलवले व प्रेमाने आपल्या

माळकाकडे पाहिले. चोराला बणु काही
त्याने काही खूण केली. चोराने त्याम
वरून उभा असलेल्या शिपायाच्या मुत्कटात
एक विरी व त्याच्या हातांतून गगन
काहून बेऊन घोळ्यावर उडी टाकली.
आपण जिवंत घुटणे शक्य नाही हे त्याला
माहीत होते. पण फांशीवर चढून मरण्या-
पेक्षा दोघां चौघांना धमसदनास पाठवून
मरणे बरे असा विचार करून त्याने हे
साहस केले होते.

घोळ्याला तेच पाहिजे होते. राजाचे
शिपाई थक उभे राहिले. कोणाच्या काम

करावें सुकले नाही आणि घोडा वायुवेगाने सुटला तो एका बागी किल्ल्याच्या भिंतीवर चढण्यासाठी त्याला बमिनीचा उचवटा दिसला, तिकडे भरघाव धांवत आला. किल्ल्यावर चढून उभा राहिला. चोरांनं डोळे मिटून घोड्याला खूण केली, मार उडी! तुं व मी दोघांनी एकदमच मेलेले वरं! घोड्याने मागचा पुढचा काही एक विचार केला नाही व उडी मारली. आणि आश्चर्य म्हणजे खंदकाबाहेर त्याची उडी पोचली होती. कोठे अंतर चालून घोडा उभा राहिला.

चोरांनं डोळे उघडून पाहिले तो किल्ल्याच्या बाहेर होता. घोड्याने त्याला पुनर्जन्म दिला. किथेक वेळां या घोड्याने त्याला वाचविले होते. पण त्यानं तर त्याने प्रत्यक्ष मृत्यूच्या जब्बातून बाहेर काढले होते. आपला घोडा इतका नऊवान असेल, इतका

समजूतदार असेल, इतका इमानदार असेल याची त्याला कल्पना देखील नव्हती. तो घोड्यावरून खाली उतरला, व घोड्याची पाठ थोपटली. घोड्याला जणू काही स्वाच्या अंगाचे फळ मिळाले. झुतझुतेने त्याने आपल्या मालकाकडे पाहून मान हलविली.

इकडे किल्ल्यांत ओरडा झाला—“एकडा चोराला!” राजाचे शिपाई धांवले. घोड्यावर बसून किल्ल्याच्या भिंतीपर्यंत आले. सर्व किल्ला हुडकून पाहिला. किल्ल्याचे दार बंद होते म्हणून घोडा किल्ल्याबाहेर गेला असेल याची खात्री कल्पना देखील नव्हती. इतक्यांत एक शिपाई किल्ल्याच्या भिंतीवरून ओरडला—“तो पहा बोर! करा पाठलाग!”

किल्ल्याचे फाटक उघडून राजाचे शिपाई बाहेर येतात, तोपर्यंत चोर त्यांच्या हातावर तुरी देऊन पळून गेला.

मान भंग

पौर्णिमेची रात्र होती. दुधासारखे स्वच्छ शुभ्र चांदणं पडले होतं. आजोबा आराम खुर्चीवर बसता बसता दोन्ही नाकपुळ्यांत तपकीर कोवीत गुणगुणले—

“मानसंग: परहतो
माभिर्ना मंगलवदः;
अपन्तो मणभंगिन
पाण्डित्यं परमं मतः।”

तो श्लोक ऐकून मुलं धांवत आली आणि विचारलं लागली—“याचा अर्थ काय आजोबा? याची कांहीं गोष्ट आहे का? ती गोष्ट सांगा!” तपकिरीची डवी कनवडीला ठेवीत आजोबा म्हणाले—“स्वामि-माची लोक असतात ना त्यांचा कधी मानभंग झाला तर त्यांत त्यांचे हितन होतं. असा आहे अर्थ याचा.” मुलांनी गिल्ला केला—“असे काय हो आजोबा! नुस्ता अर्थ

नको आम्हांला, गोष्ट खुद्दां सांगा!” “बरं बुवा! सांगतो गोष्ट!” आजोबा म्हणाले आणि गोष्ट सांगू लागले.

“एकदां अनंत नांवाचा एक स्वाभिमानी मनुष्य होता. तो नायकोसमोर अपमानित झाला. तो होता अशिक्षित. पण त्याला तो अपमान इतका असख बाटला की तो घर सोडून निघून गेला आणि पुढे विद्याभ्यास करून एक मोठा विद्वान झाला. ती गोष्ट अशी—

बोळ राज्यांत एका गावीं एका पंडितांचे धराणें होतें. त्या घरांत सर्वच पंडित होते. नायका पुरुष सर्वच पंडित. फक्त अनंतमह काय तो अशिक्षित होता. त्याचे दोघे भाऊ केदारमह व महानंदमह विद्वान व पंडित म्हणून राज्यभर प्रसिद्ध होते. त्यांच्या नायकांना उत्तम संस्कृत बोलतां येत होतें.

अनंतभट्टाच्या बायकोला मुळां छान संस्कृत बोलता येत होतें.

अनंतभट्टाच्या संस्कृतचे व्याकरण म्हटलें की अंगावर कांटा उभा राहो. शब्दरूपावली व धातुरूपावली पाठ करतां करतां त्याचें शोकें पिकून जाई. मग संभोनिषम कोट्टून पाठ होणार ?

एकदां तिचे माऊ जेवायला बसले होते. अनंतने आपल्या बायकोला संस्कृत भाषेत आज्ञा केली—“दधिमानय !” हेतु होला, दही आण !

ती आज्ञा ऐकून बोंबे माऊ व यावयवी खदखदां हंसू लागलीं. कारण संस्कृत भाषेत ‘दधि आनय !’ अर्थात् ‘दधानय !’ म्हटलें पाहिजे होतें.

पण अनंतभट्टाच्या बायकोला दोघां दिरांचे व जावयांचे हंसणे आवडलें नाहीं. त्यांत तिच्या नवऱ्याचा व तिचा अपमान

होता. तिने विचारलें—“काय झाले हो हंसायला खदखदां ? ते म्हणाले—‘दधिमानय !’ म्हणजे ‘दधि मा आनय !’ अर्थात् दही आपण नकोस. ताक आण ! रवाचा नको आहे आज दही. त्यांत हंसायला काय झाले ?”

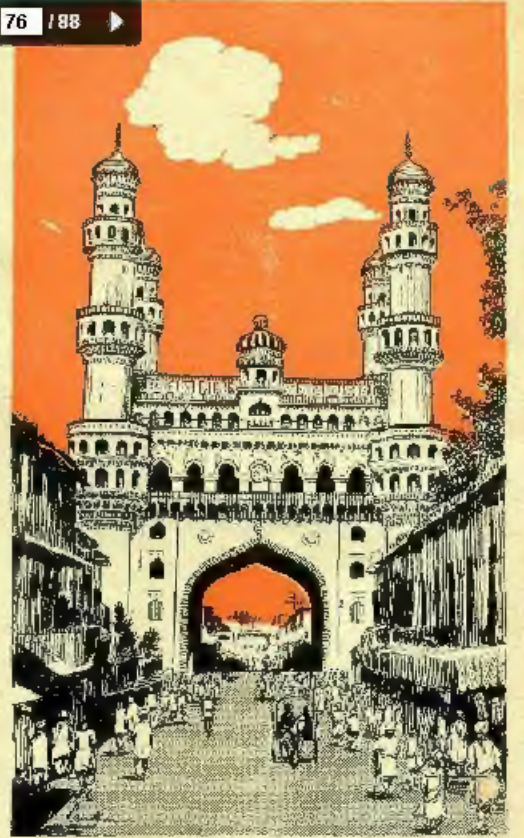
तिने सर्वांचीं तोंडें बंद केलीं खरी, पण तिला व तिच्या नवऱ्याला ती गोष्ट लागली. म्हणतात ना, सासूबाईंनीं मारलें म्हणून मुनवाई नाहीं रडल्या पण जाडवाई हंसल्या म्हणून रडल्या !

अनंतभट्टानें विचार केला, राजा मान राखण्यासाठीं माझ्या बायकोला यावें लागलें ! तो मानभंग त्याला असख वाटला. तो लगेच काशीला गेला, विद्वत्ता संपादन केली व कनक कंकण वगैरे वक्षितें मिळवून घरी परत आला. अशा तऱ्हेनें मानभंग अनंतभट्टाच्या उक्तीस कारण झाला.

चार मिनार

आजकाली राजधानी हैदराबाद ह्या नगराचा आपल्या देशांत पांचवा क्रमांक आहे. गोवळ कोंड्याच्या नवाब मुहम्मद कुली कुतब शहा यानें हें शहर सुमारे ३७० वर्षांपूर्वी वसविलें. कुतब शहाच्या एका बेगमेनें नांव भायबती असें होतें. ती त्याची फार लाडकी बेगम होती. तिच्या नांवावरून त्यानें या शहराचें नांव भायनगर असें ठेविलें. निगावांची राजघट धुक झाल्यावर त्यांनां येथेंच आपली राजधानी स्थापन केली.

हैदराबाद शहराच्या मध्यभागी ‘चार मिनार’ ही एक सुंदर इमारत आहे. मिनार शब्दाचा अर्थ स्तंभ होतो. इमारतीच्या मिसीला किंवा स्तंभाचा कोठे याची उंची १८० फूट आहे. इमारत बांधून

वडा गेला नाहीं. आपल्या देशाच्या सुंदर व

